

1770-talets fria marknad

En skildring om finansminister Johan Liljencrantz frisläppande av spannmålshandeln 1775 och 1780.

The free market of the 1770s

Minister of finance Johan Liljencrantz extrication of the grain trade in 1775 and 1780.

Carl Wålfors

Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap

Historia III

Grundnivå/15 hp

Handledare: Mikael Svanberg

Examinator: Martin Åberg

HT17

Innehållsförteckning

Abstract	
Svensk sammanfattning	
1.1 Problemformulering	1
1.2 Forskningsläge	2
1.3 Teoretiska utgångspunkter	5
1.4 Syfte	8
1.5 Avgränsningar	8
1.6 Metod	9
1.6.1 Litteraturanvändning i undersökningen	10
1.7 Arkivmaterial	11
2.0 Undersökningsdel	12
2.1.1 Bakgrund, Sveriges upplysningstid	12
2.1.2 Bakgrund, fysiokratism	15
2.1.3 Bakgrund, Johan Liljencrantz 1730–1775	16
2.1.4 Bakgrund, jordbruket under 1700-talet	17
2.2 Lagen om fri spannmålshandel införs 1775	19
2.2.1 Liberala tänkare under 1700-talet	22
2.2.2 En helt fri handel	24
2.2.3 Motsättningar mot den fria handeln	26
2.2.4 Svenska statens diverse spannmålskostnader	27
2.2.5 Handelsmonopol	29
2.2.6 Spannmålsbristens avhjälpande	30
2.2.7 Spannmål som socialt skydds nät	31
2.2.8 En ny tid nalkas	34
2.2.9 Det franska resultatet	35
3.0 Diskussion	36
3.1 Slutsatser	37
Referenser/Käll- och litteraturförteckning	

Abstract

The main purpose in this essay is to research the ideological motives behind the extrication of the grain trade in 1775 and 1780. To do this research I have to see the Swedish state and farmers economic situation before 1775 and after 1775, but also what time Liljencrantz lived in and how relevant the time was to the reform. The starting point for this essay is using the functionalism analysis with action axiom of praxeology in mind to see the relationship between the state and the individual.

During the early 18th century, Sweden had a mercantile system where the industry had to be protected with high tariffs and a strong nobility owning them. During the enlightenment thinkers like Adam Smith, Anders Chydenius and to some extent physiocrats sought a society with free market that would have the result of more wealth, to the nation as well as to the citizen. The result of this essay is that Liljencrantz reform were the causes of his time and political view, the time of enlightenment and physiocracy to make the farmer more free and prosperous. It was also the start of the more liberal economy that would dominate the Swedish society in the 1800 hundreds.

Keywords: Enlightenment, physiocracy, grain trade, agriculture, 18th century

Svensk sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att undersöka de ideologiska motiven bakom frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780. Utgångspunkten är det funktionalistiska synsättet med handlingsaxiom inom det praxeologiska läran som komplement för att undersöka individernas situation. Tillvägagångssättet blir att undersöka böndernas och statens ekonomiska situation och syn på marknaden före och efter tidigare nämnda årtal.

Under tidiga 1700-talet var Sverige ett samhälle med starkt statlig kontroll av marknaden med inrikes tullar, premier och fördelar för vissa personer i samhället. Samtidigt under upplysningstiden träder tänkare som Adam Smith, Anders Chydenius och även fysiokrater fram och hävdar att en fri marknad skulle vara till fördel för både landet och individerna, något som Johan Liljencrantz delvis var influerad av. Resultatet av denna uppsats visar att upplysningstiden och fysiokratism låg bakom frisläppandet av spannmålshandeln då fokus centerades till bondens positiva ekonomiska utveckling.

Nyckelord: Upplysningen, fysiokrati, spannmålshandel, jordbruk, 1700-talet.

1.1 Problemformulering

Problemet som historiker ofta stöter på är hur långt bakåt i tiden en händelse kan kopplas till. Exempelvis kan man undersöka varför Adolf Hitler kom till makten just i Tyskland. Var det den tyska idealism och nationalism som formades av Johan Gottlieb von Fichte i en av de tysktalande staterna under tidigt 1800-talet som var en nödvändig del i Hitlers maktövertagande? Var det Hitlers uppväxt inom det österrikiska samhällets ramar som formade honom som individ eller var det ilskan efter nederlaget i första världskriget? Relevansen för dessa frågeställningar är något som historiker ofta stöter på och är tvungna att lösa och det är ingen lätt uppgift. Men det ger oss ändå en inblick i hur historien knyter ihop dåtida samhällen med dagens och kommande samhällen. Om kristendomen i Jerusalem, filosoferna i Aten och juristerna i Rom aldrig hade funnits, då skulle vårt samhälle sannolikt inte sett ut som det gör idag, det har format oss till vad vi är idag. Men är det allenast den viktigaste pusselbiten för vårt moderna samhälle? Troligen inte, kultur och egna politiska beslut har satt sitt spår i varje lands historia men frågeställningen och problemformuleringen som ett komplex går här hand i hand. På vilket sätt kan man då tillämpa det historiskt ekonomiska frågeställningarna på Sverige? Det ekonomiska perspektivet på historien ger oss en generell bild av hur välmående ett land är, en ekonomi som inte kan producera eftertraktade varor på exempelvis världsmarknaden tenderar att ha en sämre ekonomisk utveckling än ett land som producerar de eftertraktade varorna. Det framgångsrika landet har då både incitament och kapital för sociala förändringar. Varför kunde Sverige efter andra världskriget bygga en såpass välfungerande välfärdsstat? För att resterande Europa låg i ruiner efter kriget och Sverige var ett av de få länder som fortfarande hade en intakt industri, vi blev ett välmående land genom den europeiska efterfrågan av de varor som Sverige producerade. Det är sålunda det ekonomiska perspektivet som sätter spelreglerna för hur landets sociala situation ska se ut. Därför utgår denna uppsats från det ekonomiska perspektivet snarare än exempelvis socialhistoria.

I Sverige frigavs kreaturs- och viktualiehandeln 1815 och brödhandeln 1828, Sverige blev friare för näringsidkare och reformer skulle fortsätta att främja näringslivet under 1800-talet. Problemet som tidigare beskrivits kan även appliceras här, finns det en tydlig röd linje för ökad näringsfrihet som är äldre än mitten av 1800-talet? 1775 lagstadgades det att spannmålshandeln skulle vara fri, oavsett om du var av adeln eller bonde, om du bodde i stad eller på landet skulle du få handla med ditt spannmål varsomhelst och närsomhelst. Vad var de ideologiska motiven bakom frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780?

1.2 Forskningsläge

Det mest omfattande och relevanta forskningsmaterialet är historikern Pablo Wiking- Farias avhandling *Freden, friköpen och järnplogen: Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900* från 2009 där han söker finna ett resultat för hur den agrara revolutionen i Halland utvecklades under tvåhundra år. För att ta reda på detta utgår Wiking- Faria från flera teorier, bland annat om skiftena, folkökningen, storbondens roll, marknaden, sädespriserna, naturfaktorer och Tégners teori ”freden, vaccin och potäterna”.¹ Han diskuterar inte bara Halland utan väljer att jämföra resultaten han får och sedan komparera statistiken med resten av landet där han ger denna uppsats en nyanserad inblick på utveckling av svenskt jordbruk. Han gör det inte bara i generella termer utan även utifrån olika teorier där moderna teorier på ekonomi testas om den kan appliceras på den historiska utvecklingen av svenskt jordbruk, exempelvis hur marknaden var drivkraften förr. Wiking- Faria väljer att utgå från flera hypoteser med sin avhandling. Han väljer:

Den bondevänliga samhällsutvecklingen efter 1720 var den huvudsakliga drivkraften bakom jordbruksförändringarna. [Att] utvecklingen gick snabbare i områden med stor andel självägande bönder. Från 1800-talets mitt var marknaden och priserna också drivkrafter. [Att] stenighet i ett område kunde vara bromsande för utvecklingen.²

Vad han senare kommer fram till är intressant. Han skriver att järnproduktionen under 1600-talet varit inriktad på produktion av krigsmateriel men att det under den efterföljande fredsperioden mer kom att handla om produkter för jordbruket. I och med freden kunde även Sverige skifta fokus, från armén till bönderna och den tekniska utvecklingen kunde således bli en drivkraft i den agrara utvecklingen. Wiking- Farias arbete har stor relevans för min undersökning och ger en inblick i Sveriges jordbrukspolitik under en lång period men med extra fokus på teoretiska utgångspunkterna. Resultatet innebär skifte från en tidigare tro på att freden, vaccinet och potatisen utgjorde grunden till den agrara revolutionen. I Wiking-Farias arbete ligger fokus istället på freden, friköpen och järnplogarna.

Ett verk som undersöker det svenska jordbruket under en längre tid är Statistiska Centralbyråns verk *Svensk jordbruksstatistik 200 år* från 1999 som söker att från statistiken om jordbruket 1799 till idag fokusera på förändringarna, i form av jordbrukets utveckling, teknisk utveckling såväl som statistik för att belysa revolutionen inom jordbruket.³ I boken diskuterar en av författarna, professor i ekonomisk historia Carl-Johan Gadd om statens roll i den svenska ekonomin under 1700-talet. Gadd pratar om att staten sökte främja bland annat spannmålshandeln inrikes såväl som i utrikeshandeln. Där nämner Gadd frisläppandet av spannmålshandeln 1780 men nämner inte reformen med samma

¹ Wiking- Faria, Pablo, *Freden, friköpen och järnplogarna: Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900*, institutionen för historiska studier, Göteborg universitet, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010, Göteborg, 2009. s. 22–23

² Wiking- Faria, Pablo, 2009, s. 34

³ Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), *svensk jordbruksstatistik 200 år*, Statistiska centralbyrån (SCB), Örebro, 1999, s. 1

ändamål från 1775, han nämner då heller inte skillnaden bakom de två eller innehållet i lagarna. Gadd talar om att frisläppandet låg i tiden, i hopp om att ekonomins överskott skulle användas för nya investeringar inom jordbruket. Gadd diskuterar att fysiokratin fick fotfäste i svenska staten under den senare delen av 1700-talet och manade till att främja jordbruket istället för manufakturerna som man tidigare gjort. 1775 och 1780 frisläpptes spannmålshandeln och stora skiftesreformer infördes på svenskt jordbruk.⁴ Vad författarna inte tar upp i boken är just hur reformen, eller i detta fall, reformerna (frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780) var utformade, eller diskussionen som föregick den. Boken bidrar med statistisk information avseende de aktuella tvåhundra åren. Den innehåller mycket av data kopplat till svenskt jordbruk som är av nytta i min undersökning. Värdet av detta verk är stort. Gadd beskriver den svenska statens aktiva roll för att påskynda den agrara revolutionen.

Professor i ekonomisk historia Lars Herlitz har skrivit *Fysiokratism i svensk tappning 1767–1770* på historiska institutionen vid Göteborgs universitet 1974. Han undersöker fysiokratismen i svensk tappning och lyfter fram relevanta personer i sammanhanget. Herlitz utgår ifrån nationalekonomen och ekonomisk historikern Eli Heckschers tidigare forskning om bland annat Gustav III som handelspolitiker men skiftar fokus här till Gustav III och Carl Fredrik Scheffers⁵ influenser från den franska fysiokratismen.⁶ I detta verk ger Herlitz en beskrivning av hur den svenska fysiokratismen hade fått inflytande av den franska, samtidigt som frihetstidens upplysningsanda lade grunden för det ekonomiska tänkandet. Herlitz ger viktig information för undersökningen om hur den tidige fysiokraten Scheffer mottog idéerna och fysiokratin fick fäste i Sverige. Herlitz ägnar däremot inget större utrymme åt Liljencrantz reformer men belyser dåtidens diskussioner mellan de som var för och emot fysiokratismen.

Historikern Karl Åmark har skrivit det mest omfattande verket om spannmål i Sverige. I hans avhandling *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719 – 1830* från 1915 går Åmark igenom spannmålsproduktionen, den inre spannmålshandeln, yttre spannmålshandeln och tullpolitik för att nämna ett fåtal exempel. Det Åmark gör, till skillnad från de andra redovisade arbeten i detta kapitel är att han nämner lagen om fri spannmålshandel från 1775 och 1780.⁷ Åmark skriver även om det som inträffade som en direkt effekt av lagarna, hur den mottogs av bönderna och borgarna. Åmark förklarar att borgarnas negativa inställning till lagen var att ”okunnigt” folk nu skulle få inträde till

⁴ Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), 1999, s. 22

⁵ Ekonomisk rådgivare till Gustav III och starkt influenserad av fysiokratism.

⁶ Herlitz, Lars, *Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770*, Göteborg, 1974, s. 8

⁷ Åmark, Karl, *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830*, Diss. Stockholm : Högsk., Stockholm, 1915, s. 94-95

en helt ny marknad där individen kunde göra en god vinst.⁸ Detta var något som framfördes under en lång tid, från 1780 ända in till 1790-talet. Något som denna uppsats inte tar upp.

Vad Åmark inte nämner i redogörelsen av lagstiftningen är de ideologiska orsakerna bakom inrättandet. Det är däremot något som denna undersökning fokuserar på.

Internationellt sett har historikern Vincent Llobart i tidskriften *European Journal of the History of Economic Thought* skrivit *Market for ideas and reception of physiocracy in Spain: some analytical and historical suggestions* (från 1995) där han sökt fastställa Spaniens intresse under 1700-talet för att ta emot nya ekonomiska idéer (med fokus på fysiokratismen). Där utgår Llobart från teorier som visar hur ekonomiska system sprider sig i världen. Utifrån teorierna hävdar Llobart att dåtidens marknad alltid hade en hög efterfrågan inom vissa områden, nämligen idéer. Det grundar sig i att marknaden, oavsett vilket system man använder, alltid kommer att ha bekymmer med vissa områden eftersom inget system är perfekt. Detta faktum förklarar varför folk i allmänhet var villiga att ta till sig nya idéer.⁹ Spanien var precis som resten av Europa neutralt inställda till ekonomi. Det fanns inget regelrätt ekonomiskt ämne och ekonomer var snarare upplysta politiker med god insikt i socialpolitik. Även om intåget av fysiokrati¹⁰ i Spanien ägde rum konstaterar Llobart att landet under det senare delen av 1700-talet rörde sig mot en mer marknadsanpassad ekonomi med fokus på utbud, efterfrågan och institutioner¹¹. Det ger uppsatsen en inblick i hur övriga europeiska länder reagerade mot fysiokratin. Visserligen kommer fysiokratiska avhandlingar med fokus på Frankrike att redovisas men det som skiljer dem åt är en tydligare koppling mellan franska tänkares idéer om ekonomi och dess spridningskraft och mottagande i övriga Europa.

Historikern Julie Ferrand har skrivit i tidskriften *European Journal of the History of Economic Thought* från 2013 om skriftställaren Gabriel Bonnot de Mablys syn på fysiokraterna, och inte minst Frankrikes finansminister Anne Robert Jacques Turgot, Baron de l'Aulne och deras vilja att frigöra spannmålshandeln. Mably ansåg att fysiokraternas idé om att frihandel skulle agera som kompensationsmedel för en otillräcklig efterfråga inte skulle fungera. Det skulle istället skada bönderna och priserna skulle öka, snarare än vad fysiokraterna hävdade, att priserna skulle minska. Detta i sin tur skulle inte kunna leda till en utveckling av jordbruket då bönderna inte kunde använda sitt överskott till investeringar utan nu måste täcka de ökande kostnaderna. Mably ansåg att frisläppandet av spannmålshandeln skulle leda till otillräcklig efterfrågan. Se vidare kap 2.2.9 ”Det franska resultatet”.

⁸ Åmark, Karl. 1915. s. 97

⁹ Llobart, Vincent, ”Market for ideas and reception of physiocracy in Spain: some analytical and historical suggestions.”, *European Journal of the History of Economic Thought*, Routledge, 1995 (vol.2), s. 33

¹⁰ Se kap. 2.2 ”Bakgrund, fysiokratism.”

¹¹ Llobart, Vincent, 1995 (vol.2), s.39

Frankrike valde att frigöra spannmålshandeln ett år innan Sverige. Det ledde till ökade priser eftersom folk nu började hamstra spannmål. Invånarna började plundra och i slutändan utbröt ett regelrätt uppror, något som skulle kallas för ”Mjölkriget”. Avhandlingen *Gendered Behavior in Subsistence Riots: The French Flour War of 1775*¹² av Cynthia A. Bouton från 1990 undersöker mannens respektive kvinnans roll under händelsen. Det Bouton bidrar till i forskningsläget som är relevant för uppsatsen är utvecklingen i Frankrike efter frisläppandet av spannmålshandeln. Det är värdefull information av den anledningen att Liljencrantz fick inspiration från de franska tänkarna. Det bidrar med att enklare kunna komparera Frankrike och Sverige utveckling efter frisläppandet av spannmålshandeln 1774 respektive 1775.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det svenska forskningsläget om Liljencrantzs reformer att frigöra spannmålshandeln 1775 och 1780 inte tagits upp utan fokuserat på den agrara revolutionen eller begreppet fysiokratism i Sverige. Man har snarare sökt att fastställa orsaker bakom revolutionen i form av statistiska siffror än att undersöka den svenska statens drivkraft om att ställa om sitt samhälle till en plats som anammade en positiv förändring på jordbruket, eller jordbrukets spelregler. Där kommer denna uppsats in, att bidra med ett nytt synsätt om att istället fokusera på den konkreta utvecklingen undersöka orsakerna bakom viljan från beslutsfattande reformer att ändra jordbruket. Uppsatsen sammanför således upplysningens ideal med fysiokratisk politik och skapar en tydlig linje i den agrara utvecklingen såväl som den mer liberala ekonomin i Sverige under 1700-talet.

1.3 Teoretiska utgångspunkter

Den teoretiska utgångspunkten för denna uppsats är det funktionalistiska synsättet med handlingsaxiom¹³ i åtanke. Begreppet ”funktion” kommer från det latinska ordet *functio* som betyder att utföra något. Funktionalismen är ett synsätt som beskådar sociala objekts funktioner i sammanhang till helheten. Per Månsson skriver i boken *Moderna Samhällsteorier: Traditioner, riktningar och teoretiker* att ”Funktionsbegreppet innehåller således ett antagande om en ordnad helhet där funktionerna ingår, dvs. *det förutsätter en struktur eller systembegrepp*”.¹⁴ Månsson nämner Herbert Spencer som såg på samhällets institutioners och seders påverkan på individens handlingssätt utefter de sociala behov som uppstod. Émile Durkheim hade snarlika tankar om samhället, där alla personer är beroende av varandra i ett samhälle. Samhället måste även vara styrt

¹² Bouton, Cynthia A., 'Gendered behavior in subsistence riots: the French flour war of 1775', Journal of social history (Print)., 23(1990):4, s. 735-754

¹³ Varje människa agerar rationellt i sina handlingar. Människan söker alltid att förbättra sitt tillstånd med de medel han eller hon har tillgängliga, även inom ekonomin, förutsatt att det är fritt.

¹⁴ Månsson, Per (red.), *Moderna samhällsteorier: traditioner, riktningar, teoretiker*, 9. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2015, s. 31

av vissa riktlinjer, lagar och institutioner, för att hindra regelrätt kaos i ett samhälle. Något som är relevant för uppsatsen är anpassningen genom stiftade lagar och regler, hur institutionernas roll genom skapade lagar formar individernas handlingsätt. Orsaken bakom den förändring från statens roll och förändring för individernas nya handlingsförmåga, och varför det inträffade.

Månsson skriver om Durkheims syn på det: ”För det första är antagandet att ett visst fenomen har en positiv funktion för helheten bara en hypotes eller en tumregel, som måste bekräftas av en ingående analys innan den kan accepteras som sann”.¹⁵ Med det som bakgrund kommer en förklaring av hur individen tog till sig frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780. Vilka nya lagar och regler Individerna och de befintliga institutionerna var tvungna att följa de nya lagarna och regelsystemen. Samhället i stort måste överleva och det är till dess invånare man sätter sin tilltro till för att genomföra denna uppgift. Om frisläppandet av spannmålshandeln gav upphov till ett nytt handlingsätt för individen, var den positiv eller inte? Likt en elev som genomför prov skapad av skolan som institution leder det till något bra, en högre utbildning, bra lön och bidragande till svensk ekonomi. På samma sätt kommer det funktionalistiska synsättet att användas för att skärskåda institutionernas förändrade spelregler för att främja individers frihet till handel, se kap. 2.2 ”Bakgrund, fysiokratism.”

Nationalekonomen Douglass North beskriver institutioners förändring: ”Institutionerna förändras genom åtgärder av organisationer som uppfattar fördelar som kan uppnås genom förändringar i de hinder som står inför dem.”¹⁶ Där diskuterar North samma sak som har genomförts i denna uppsats, att se hur svenska staten ändrar sina spelregler och främjar individerna framför sitt egenintresse. Till uppsatsen bidrar den beskrivning som North ger om att påtryckningar från något håll kan leda till en förändring. Måste den vara rationell och statistisk positiv för att genomföra reformerna som staten och kungen gjorde?

Det är samtidigt oundvikligt att inte tala om nationalekonomen Ludwig von Mises när man diskuterar de sociala institutioners roll kontra individens roll i ett samhälle. Mises argumenterade för att ekonomiska formler och uträkningar bara är en illusion för det verkliga forskningsområdet, individers värdering av varor och deras aktiva val i en ekonomi. Denna undersökning kan med hjälp av Mises argument försöka se ett samband mellan statens aktiva roll i frisläppandet av spannmålshandeln och effekten av böndernas aktiva val inom spannmålsekonomin. Det ger även bidrag till en teoretisk analys av reformerna som genomfördes då man genom Mises argumentation kan bortse från statistiska beräkningar.

¹⁵ Månsson Per, 2015 s. 35

¹⁶ Galenson, David W. *Economic Development and Cultural Change*. 1 januari 1993. 420–422. s, 420. <https://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&sid=104a7243-5f9d-4d37-8256-c9acb8e49b9f%40sessionmgr4007> (Hämtad 2017-11-28)

Mises talade om fenomenet *praxeologi* som utgår från att ekonomi grundar sig i vissa självklarheter, eller axiom som tillämpas på mänskligt agerande och ekonomi.¹⁷ Människan kan välja en förväntade högre marginalnytta¹⁸ än en högre marginalkostnad¹⁹ om situationen kräver det. Ett exempel är industriarbetaren som går till ett arbete han inte gillar, han väljer fortfarande helt fritt att gå till arbetet för att förbättra sin situation. Begreppet *Handlingsaxiom* används när man studerar människors handlande, deras rationella såväl som irrationella handlingar. Nationalekonomen Hans Hermann-Hoppe skriver:

Mises insåg att epistemologi [²⁰] inte bara indirekt vilar på vår reflektiva förståelse av agerande och kan därför hävda att omdömen om verkligheten kan vara sanna a priori, men också att ekonomi gör så på ett mycket mer direkt sätt. Ekonomiska omdömen härstammar direkt från vår reflektiva förståelse av handlande; och att uppfattandet av dessa omdömen om verkligheten som sanna a priori härleds från vår förståelse av det Mises kallar "handlingsaxiomet"²¹

Handlingarna i sig kan anses rationella då individen försöker uppnå ett visst mål, oavsett om handlingen är irrationell. Om två personer ska genomföra en affär och båda går med förlust, tyder det på ett irrationellt beteende? Nödvändigtvis inte då de båda gick in i en affär för att förbättra sin individuella situation. Även om statistiken inte tyder på en tidig förbättring för bönderna kan andra handlingar styra positiva aspekter för en bonde som inte syns i siffror. En bonde kan exempelvis dela med sig spannmål till en annan, för att då förbättra sin egen moral i utbyte mot att förbättra den andre bondens ekonomiska situation, båda vinner på den handeln, inte monetärt för den ena men både bönderna gick frivilligt in i denna transaktion för att förbättra sitt tillstånd.

Ju mer handlingsvägar en individ får genom lagar desto mer kan en individ förbättra sin tillvaro genom handling. Detta axiom illustreras genom statistik som visar att spannmålshandeln mellan bönder sjönk efter frisläppandet av spannmålshandeln. Betyder det enligt handlingsaxiomet att vi har fått en minskad tillväxttakt? Inte nödvändigtvis. Pondera att spannmålshandeln blev fri, det skapar således utökade möjligheter för att handla med olika personer och marginalnyttan minskar. Det kan då resultera till att bondens subjektiva värde av spannmålshandeln minskar och kan visa en negativ tillväxt syns. Siffrorna tar inte hänsyn till individers handling och deras subjektiva värde av spannmålshandel. Bönderna kan istället för att sälja spannmål spara spannmålet för att vid ett senare tillfälle investera det i syfte att öka produktiviteten. Det handlingsaxiomiska makroekonomiska

¹⁷ Mises, Ludwig von, *Human action: a treatise on economics*, [Scholar's ed.], Ludwig von Mises institute, Auburn, Ala., 1998, s. 39-40

¹⁸ Vad en person ytterligare kan få ut av en vara. Pengar har en generell högre marginalnytta än äpplen då den leder till större möjlighet att köpa något än att endast bli mätt.

¹⁹ Den kostnad för en individ eller företag för att producera ytterligare en enhet av en vara.

²⁰ Läran om kunskap.

²¹ Hoppe, Hans Herman, (svensk översättning Juhlin, Benjamin). *Ekonomi och praxeologi*. Ludwig von Mises-institutet i Sverige. 2007. s. 12. <https://www.mises.se/wp-content/uploads/Ekonomiochpraxeologi.pdf> (Hämtad 2017-11-28)

synsättet kan även benämnas som metodologisk individualism, som ”är uttryckta i eller åtminstone möjliga att återföra till fakta om individer, såsom deras beslut, motiv, handlingar och attityder.”²²

Det blir således ett analysredskap i det funktionalistiska synsättet där staten sätter spelregler för att kunna öka individers handlingsaxiom genom ökad frihet på spannmålsmarknaden. Med det grundläggande funktionalistiska synsättet men även handlingsaxiom som analysredskap kan uppsatsen bidra till ett annat sätt att se på historiska ekonomiska reformer. Var utökat handlingssätt för individer enbart någon enskild lag eller var den del av något större som Gustav III och Johan Liljencrantz jobbade för? Med handlingsaxiom som analysredskap bortser jag från konkreta siffror som resultat utan undersöker istället framförallt böndernas handlingsmöjligheter.

1.4 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att ta reda på de ideologiska motiven bakom att frisläppa spannmålshandeln 1775 och 1780. Frågorna blir således, Vilka ideologiska skäl var orsaken till reformerna? Vilka var effekterna under Gustav III:s tid?

1.5 Avgränsningar

Förutom den historiska bakgrundsbilden som tecknats av finansminister Johan Liljencrantz med inslag från åren då han blev aktiv inom finansväsendet kommer huvuddelen av uppsatsens tidsomfång att fokusera på åren kring 1775 och 1780. Samtidigt kommer det även ske en bakgrundsbeskrivning om jordbrukets historia, upplysningstiden och fysiokratism.

Den 22 mars 1775 lagstodgades om frisläppandet av spannmålshandeln. Detta kommer vara fokus för en del av uppsatsen, kopplat till frågeställning och den teoretiska utgångspunkten där man gjorde bönderna mer fria. En annan del av uppsatsen tar upp effekterna och diskussionen kring reformerna presenteras. Detta avser såväl år 1775 som 1780.

Under Gustav III var den stora inspirationskällan Frankrike, där modet och idéer ofta fördes till kungens hov och senare ut i landet. Så även de ekonomiska influenserna. Frankrike hade tidigare infört samma reform som Liljencrantz skulle göra i Sverige. Inslag av detta kommer även tas upp i uppsatsen där den komparativa delen mellan länderna kommer visa skillnaderna eller likheterna i form av resultat. Samtidigt sker även en likartad förändring av jordbrukspolitik genom fysiokratism i Spanien som i Sverige som Vincent Llobart förklarar i sin avhandling, se vidare kap. 1.2 ”Forskningsläge”.

²² *Nationalencyklopedin*, metodologisk individualism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/metodologisk-individualism> (hämtad 2017-12-01)

1.6 Metod

Diskussionen förs inom det funktionalistiska och handlingsaxiomiska ramverket som ger uppsatsen en tydlig utgångspunkt och goda analysredskap. Att tidigt betona metoden och arbetssättet skapar utgångspunkter för prövbarheten.

Hur organiserad forskaren än må vara så begravs han eller hon långsamt under ett växande berg av fältanteckningar, utskrifter, tidningsklipp och bandinspelningar. Traditionellt ställs läsaren inför forskarens tolkning av data som rensats och strömlinjeformats och lagts ihop till rationella och motsägelsefria redogörelser.²³

Diskussionen kring lagen centreras kring ”Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15,1742-1829=.* [Del 10], Foug, Stockholm, 1781”. Denna skrift tar upp spannmålshandelslagen som infördes i Sverige och är därmed central för uppsatsen. En diskursanalys ger verktyg för att tydliggöra samtalet kring frågan inom den officiella maktstrukturen och mellan privata aktörer ute i landet.

Diskursanalysen gör det möjligt att se det märkvärdiga i något som framstår som naturligt. Ingen text kan uttrycka allt utan vilar på en rad outtalade förutsättningar, men i en diskursanalys läser man inte texterna för att undersöka vad författaren vill säga, utan man granskar dem för att undersöka vad de underförstår, omöjliggör, respektive implicerar.²⁴

Med diskursanalysen kan forskaren stöta på problem, medvetet eller inte, att konstruera två olika verkligheter utifrån problemet som undersöks. Jonathan Potter, verksam vid Surrey universitet och med psykologisk diskurs som huvudområde, beskriver diskursanalysen som en spegel till historien där forskaren agerar passivt med nyfikenhet och objektivitet. Det andra är att en forskare ofta har tendensen att ge läsaren en subjektiv tolkning av det historiska problemet.²⁵ Diskursanalysen av detta material ger en djupare förståelse av ämnet. Det i sin tur ger mig en tydlig skiljelinje mellan de ideologiska motiven bakom lagen.

Jag kommer också att genomföra en kvalitativ textanalys. I jämförelse med den kvantitativa textanalysen möjliggör den vissa enklare former av statistiska beräkningar, samtidigt som den fokuserar på textens innehåll. Metoden ger uppsatsen signifikans, förenlighet mellan teori, reproducerbarhet, precision, stränghet och verifiering.²⁶

Den kvalitativa metoden ger även mig en djupare förståelse för arkivmaterialet och har återkoppling till uppsatsens andra fråga, hur effekterna blev under Gustav III:s tid. När man använder

²³ Alvesson, Mats & Deetz, Stanley, *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000, s. 10-11

²⁴ Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003, s. 23

²⁵ Börjesson, Mats. 2003. s 56

²⁶ Alvesson, Mats & Deetz, Stanley, 2000, s. 72

den kvalitativa metoden ger det en insyn i vad som påverkades efter att lagen hade trätt i kraft. Analysen ger mig ett underlag för att utöka diskussionen kring lagen.

Det handlingsaxiomiska synsättet ger uppsatsen ett område att diskutera resultatet utifrån. Handlingsaxiom kommer att användas som ett analysredskap. Tillsammans med ideologiska värdesättning för lagen skapar det en diskussion. Jämförelsen mellan ideologi och handlingsaxiom ger upphov till en diskussion kring områden där siffror inte kan visa en tydlig förbättring för böndernas ekonomiska såväl som sociala situation. Exempelvis kunde bönderna få mer spannmål men istället för att sälja det ge det till bönder som inte fått samma avkastning på sitt spannmål. Detta beteende redovisas inte genom statistik utan ger upphov till en diskussion kring mänskligt handlande.

Källkritiska frågor som ställs till arkivmaterialet är: är det en myndighet eller privatperson som skrivit de aktuella lagtexterna? Varför har denna information framförts av personen eller myndigheten? Verkar texten framföra det som den säger att den ska framföra? Verkar informationen trovärdig? När en jämförande studie genomförs och appliceras på ett ekonomiskt område som detta skulle ett yttre perspektiv framföras för att få vidare insyn på resultatet. I denna uppsats behövs också ett yttre perspektiv. Här representeras det perspektivet av skrivelser från privatpersoner runtom i landet som berördes av reformen. Hur förändrades spelreglerna för individen? Risken med att använda myndighetsmaterial med underskrift av Liljencrantz är att han kan ha försökt att ge en så bra bild av förhållandet i landet till kungen som möjligt. Analysen kommer dock att appliceras på Liljencrantz då han ville genomföra vissa reformer utifrån sin ideologiska utgångspunkt. Uppsatsen använder även skrivelser från privatpersoner från olika delar av landet då det ökar trovärdigheten för den berättande källan och ett perspektiv utifrån.

Jag kommer skriva mitt arkivmaterial som normerad återgivning.

Sammanfattningsvis kommer min metod bestå av två olika delar. Den ena är diskursanalys för att få djupare förståelse av den ideologiska viljan bakom reformen i direkt koppling till de förändrade sociala relationerna och rådande maktstrukturerna inom spannmålshandeln. Den andra metoden är kvalitativt avseende arkivmaterial och kommer att belysa effekterna av lagen.

1.6.1 Litteraturanvändning i undersökningen

Undersökningens centrala material är hämtat ur *Utdrag utur alla ifrån den 19 augusti 1772 utkomne publique handlingar*. Relevant litteratur (och arkivmaterial) kommer även att föras in för att belysa diskussioner om lagtexten. Exempelvis kommer litteratur som Lars O. Lagerqvists *Vad kostade det? priser och löner från medeltid till våra dagar*; Gadds och Ulf Jorners bok *Svensk jordbruksstatistik 200 år* och verk av Anders Chydenius att ge uppsatsen relevant material för en vidare diskussion utifrån källmaterialet.

1.7 Arkivmaterial

Arkivmaterial som diskuterar införandet av lagen är: *Utdrag utur alla ifrån den 19 augusti 1772 Tionde delen til 1776 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Kongl Maj:ts nådiga förordning och kungörelse om en mera allmän frihet uti spannmålshandeln inom Riket. Gifwen Stockholms slott then 22 martii 1775*, Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15. 1742-1829=. [Del 8], Utdrag utur alla ifrån 1764 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna åttonde delen innehåller. Åttonde delen, til 1767 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, 1774. Tryckt på egen bekostnad, hos Henr. Foug, kongl. boktryckare., Foug, Stockholm, 1774, Johan Liljencrantz samling. E 4663.”*och ”Originalförordningar 1602–1840 (30 november 1780 "Kongl. Maj:ts nådiga förordning, Angående en fri spannmålshandel öfwer hela riket".) Vol. 25” Innehåller hela lagtexten och är central för undersökningen.

Arkiven är ”ÄK 581 Vol.2, Vol. 3, Vol. 7.” och ”Johan Liljencrantz samling E 4663 Vol. 25”, ”Johan Liljencrantzs samling. E 4665”, ”ÄK 581. Vol.3.” och ”ÄK 581 ” innehåller skrivelser till Kungl:Maj:ts om kostnader för spannmålsförläggningarna. ”Bearbetningar av kommerskollegiets generalpersedelextrakt” som redovisas i arbetet *Historisk statistik för Sverige* visar den genomsnittliga spannmålsimporten till bland annat Stockholm under 1770-talet.

För att se effekten av lagen använder jag följande arkivmaterial: ”Johan Liljencrantz samling, E 4665.”, ”ÄK 581 Vol.2, 3 och 7. I dessa arkiv finns det skrivelser med kritik mot den fria spannmålshandeln, redogörelser för vad man gjorde för att avhjälpa missväxten och om inrättandet av arbetshus i landet.

För generella diskussioner som förs i uppsatsen har även följande material använts: *Utdrag ur utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15,1742-1829=. [Del 8], Utdrag utur alla ifrån 1764 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna åttonde delen innehåller. Åttonde delen, til 1767 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste*

privilegio. Stockholm, 1774. Tryckt på egen bekostnad, hos Henr. Fougte, kongl. boktryckare., Fougte, Stockholm, 1774. Här återfinns bland annat lagen om det Bottniska handelstvånget.

Dessa arkiv visar hur lagen var utformad. Problemet som uppstår är att statistiska beräkningar som visar bondens tillgångar av spannmål efter lagens införande inte återfunnits. Validiteten som lagbeskrivningen ger syftet är säkerligen god då den ger en inblick i de besvär som spannmålshandeln hade och varför Liljencrantz och Gustav III ville göra den fri.

2.Undersökningsdel

För att enklare förstå den ekonomiska situationen som Sverige var i och den miljö som Johan Liljencrantz arbetade i, ges här en kort översikt över den svenska ekonomiska miljön under 1700-talet.

2.1.1 Bakgrund, Sveriges upplysningstid

Efter Karl XII:s död 1718 gick Sverige in i en tid av fred, frihetstiden. Genom den möjliggjordes nya politiska diskussioner. Från att man tidigare framförallt talat om krigsmakten eller utrikespolitik övergick man till att diskutera människan och friheten. Under det tidiga 1700-talet börjar även en ny vändning inom kultur, vetenskap, religion och tron på människan att introduceras. Begreppet skulle bli kallad upplysningen. Det började i Frankrike med att deras filosofer och vetenskapsmän skapade en ny världsbild som grundade sig i att människans förnuft och att staters och kyrkans makt skulle minska då individens roll kunde växa. I Frankrike skapade Denis Diderot och Jean le Rond d'Alembert den första encyklopedin, vars uppgift var att beskriva människans kunskap i ett så brett omfång som möjligt. I Sverige anammade vi den nya idéläran med stor förtjusning. Carl von Linné skapade sitt verk *Systema naturae* som gav namn åt alla kända djur och växter. Anders Celsius skapade Celsiusskalan, Vitterhetsakademien inrättades vars uppgift är att främja rättsvetenskap, humaniora, samhällsvetenskap, religionsvetenskap och kulturmiljövård. Kungliga vetenskapsakademien stiftades 1739 vars uppgift var att stödja vetenskapsmän. Under den senare delen av 1700-talet, efter Gustav III:s statskupp och förstärkande av sin kungamakt 1772, bidrog kungen till upplysningsidealet genom att instifta Svenska Akademin, vars uppgift var att verka för det svenska språkets renhet, styrka och höghet. Gustav III skapade även Musikaliska Akademin, Målar- och bildhuggarakademin, Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien och Kungliga teatern. Upplysningsidealen kan summeras genom de slagord som fick representera den franska revolutionen, frihet, jämlikhet och broderskap. Det var en tid i Sverige som verkligen präglades av det upplysta idealet, förändringen sker på många ställen. När friheten på spannmålsmarknaden införs sker det även en slags revolution i Sverige några år senare, 1789, som ett svar på den franska blodiga revolutionen.

Förenings- och säkerhetsakten skapades och nu inrättades Rikets allmänna ärendens beredning där posterna för beslutsfattande skulle grunda sig i merit istället för börd och stånd. Nu tillsattes också en bonde vid namn Anders Håkansson till finansminister. Dessutom får även bönderna i och med denna akt rätt att köpa frälsejord.

Under 1700-talet styrdes Riksbanken av riksdagen och deras uppgift var att upprätthålla kronans budget och subventionera det staten ville, oavsett om det var till näringslivet eller till krig. Det var ett mycket svårt arbete då Krigsmaktens behov tog en stor del av kronans budget. Ofta gick budgeten inte ihop och kronan var tvungen att sälja obligationer eller ta utlandslån, ofta från Holland, Genua eller Hamburg. Stora lån kunde endast säkras genom personliga kontakter med affärsmännen i exempelvis Amsterdam, stor möda lades på brevväxling för att få till ett lån.²⁷ Riksbanken lånade även ut pengar till folket, där man i utbyte av guld, föremål eller hus som säkerhet lånade ut pengar. 1772 grundades Generalassistentkontoret vars uppgift var att erbjuda finansiell hjälp till befolkningen. Den hjälpte fattiga personer att ta sig igenom svåra perioder när skörden slagit fel eller på vintern när det fanns mindre mat. Då kunde exempelvis bonden få pengar för att betala mat i utbyte mot sina gamla paltor. I längden var det dock inte lönsamt och sociala institutioner blev möjliga först efter den industriella revolutionen.²⁸ Ett genomgående tema under 1700-talet var att kungen tillsatte kommissioner, som spannmålskommissionen vars uppgift var att undersöka spannmålets situation för bönderna under 1700-talet. Kungen hade även täta kontakter till Statsverket vars uppgift var att ta hand om statens finanser och ofta gav kungen redogörelser för landets ekonomi.

Den ekonomiska utvecklingen under 1700-talet ser både framgångar såväl som tillbakagångar i värdet på riksdalern och den generella prisutvecklingen. Faktorer som kan ha spelat en betydande roll är de missväxtår som inträffade och påverkade prisutvecklingen av marknaden, i synnerhet spannmålen.

Tabell 1.0. Värdet av den svenska riksdalern 1765–1775. (Daler = dollar)

År	Riksdaler	Riksdal värde i mark.
1765	1 riksdaler	87 mark k m.
1768	1 riksdaler	42 mark k m.
1775	1 riksdaler	69 ¼ mark k m.

Källa: Lagerqvist, Lars O., *Vad kostade det? priser och löner från medeltid till våra dagar*, 6., [rev.] uppl., Historiska media i samarbete med Kungl. Myntkabinettet, Lund, 2011, s. 67

²⁷ Börjesson, Mats. 2003 s. 29

²⁸ Börjesson, Mats. 2003 s. 165–167

Jämför sedan detta med den prisutveckling som skedde i Sverige vid samma tid.

Tabell 1.2. Indexökning av svensk ekonomi 1755–1795

År	Indexökning
1755	3
1765	6,15
1775	5,27
1785	6,02
1795	8,44

Källa: Lagerqvist, Lars O. 2011, s. 76

Vi ser en tillväxt av värdet av riksdalern och en indexökning för svensk ekonomi. Under 1760-talet blir Sveriges ekonomi något svagare men efter 1775 börjar den återhämta sig i stadig takt. Det bottniska handelstvånget gavs friare tyglar genom en lag den tredje december 1765 där stapelstäder som Björneborg, Rystad, Raumo, Nådendal och Borgå fick fritt segla med sina varor till städer vid Östersjön och finska viken. Tre städer i Österbotten, en i Västerbotten och en i Västernorrland blev även stapelstäder. De fick dock inte ta emot utländska handelsfartyg till sina hamnar²⁹, en friare handel på haven infördes. Sedan den 17 mars 1775 var det dock att från Skåne helt fritt, utan skatt- eller tullavgift, exportera spannmål. I övriga landet var exporten fortfarande belagd med skatt- och tullavgift.³⁰

Tabellen nedan visar hur en ekonomisk situation för en dräng kunde ha sett ut 1775.

Tabell 1.3. Ekonomisk situation för generell individ 1775

Område	Vara	Pris
Dagsverke	Lön	7 daler 17 öre kopparmynt.
Kläder, man	1 par strumpor av bättre ull	13 daler 16 öre kopparmynt.
Kläder, kvinna	1 brun sidenhalsduk	45 daler kopparmynt.
Mat	1 kilogram ost	5 daler 40 öre kopparmynt.
Mat	1 abborre	3 daler kopparmynt.
Dryck	2,6 liter brännvin	6 daler 40 öre kopparmynt.
Lantprodukter	142–165 liter råg	54 daler kopparmynt.
Fattigunderstöd och sjukhusvara:	Stöd	6 daler kopparmynt/dagen.

Källa: Lagerqvist, Lars O. 2011, s.130

²⁹ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15. 1742-1829=. [Del 8], Utdrag utur alla ifrån 1764 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna åttonde delen innehåller. Åttonde delen, til 1767 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, 1774. Tryckt på egen bekostnad, hos Henr. Foug, kongl. boktryckare., Foug, Stockholm, 1774, s. 78-79*

³⁰ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15. 1742-1829=. [Del 10], Utdrag utur alla ifrån den 19 augusti 1772 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna tionde delen innehåller. Tionde delen til 1776 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, 1781. Trykt på egen bekostnad hos Henr. Foug, ridd. af k.w.o. kongl. boktr., Foug, Stockholm, 1781, s. 433*

Slutligen är det nödvändigt för läsaren att få insikt i hur spannmålspriserna före och efter frisläppandet av spannmålshandeln såg ut för att bilda sig en uppfattning om vilka möjliga effekter reformen hade.

Tabell 1.4. Utveckling av kostnad för vete och råg.

År	Vara	Pris (1 rdr=18 daler)
1765	1 tunna vete	35 daler
1775	1 tunna råg	54 daler
1780	1 tunna råg	3 riksdaler (54 daler)
1785	1 tunna råg	3 riksdaler 16 skilling (54 daler 16 skilling)
1790	1 tunna råg	3 riksdaler 12 skilling specie (54 daler 12 skilling)

Källa: Lagerqvist, Lars O. 2011, s.129–132

Notera här kap. 2.2.9 ”Det franska resultatet” där kostnaden för spannmål i Frankrike stack iväg rejält efter frisläppandet av spannmålshandeln. I Sverige var kostnaden konstant. Det kan ha koppling till myntrealisationen. I och med myntrealisationen som genomförs 1776 devalveras³¹ den svenska valutan. Trots detta sker en stadig prisökning i generella drag samtidigt som svensk ekonomi har en god utveckling. Något som inte följer med i samma utveckling är priserna över tid på en tunna råg. Den håller sitt pris vid 54 daler 15 år efter första frisläppandet av spannmålshandeln 1775.

2.1.2 Bakgrund, fysiokratismen

Fysiokratismen som idéerörelse formades av Marquis de Mirabeau (1715–1789), Mercier de la Rivière (1720–1793), Le Trosne (1728–1780), Du Pont de Nemours (1738–1817) och Abbé Budeau (1730–1792). Fysiokraterna argumenterade för att industrin och jordbruket inte konkurrerar med varandra på samma sätt. Om en fabrik går med vinst och med hög avkastning på marknaden kan nya investerare öppna nya fabriker för att pressa priserna nedåt på producerade varor. Inom jordbruket är efterfrågan alltid högre än utbudet och priserna kan således inte pressas nedåt. Fysiokraterna hävdade att för en industrialisering skulle ske måste jordbruket producera såpass mycket att efterfrågan kunde sjunka i stadig takt. Det var därför fysiokraterna var för frihandel inom jordbrukssektorn, dock inte den form av frihandel vi idag associerar till. Snarare gällde det en frihandel mellan landets bönder. Med frihandel menade man att högre efterfråga skulle leda till högre priser och därmed högre vinster. Med detta som bakgrund främjade fysiokraterna liberalisering, i form av öppenhet och mindre kontroll inom spannmålsproduktionen.³²

I Sverige var nationalekonomi som eget ämne något främmande, istället talade man om människans dygdetik när man talade om ekonomi. Den skulle grunda sig i individens goda egenskaper och inte i deras handlingar. Om hela samhället skulle ta del av lyx måste individerna förankra dess etik. Johan

³¹ Värdet på en valuta sänks i förhållande till andra länders valutor.

³² Pålsson Syll, Lars, *Ekonomisk doktrinhistoria*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011, s. 38, 40

Fischerströms verk *Påminnelser wid Sweriges Almänna och Enskylta Hushållning* från 1761 tar influenser från fysiokratin om hur ett idylliskt liv på landet kan vara, om lyxen får slå rot. Kraven från hantverkarna, krigsmakten och lanthushållningen måste vara tillgodosedda om måttlig lyx på landet ska tolereras.³³

2.1.3 Bakgrund, Johan Liljencrantz 1730–1775

Johan Westerman (senare adlad Liljencrantz) föddes i Gävle 20 augusti 1730 som son till kyrkoherde Anders Svensson Westerman. Johan flyttade vid tidig ålder till Uppsala där han började studera på universitet. Där läste Johan historia, algebra, geometri, metafysik och blev även student under astronomen Anders Celsius (f.1701, d.1744), som introducerade Celsiusskalan, den hundragradiga termometerskalan.³⁴

1755–56 var Johan sekreterare i sekreta utskottet i Handels- och Manufakturdeputationen som hade uppgifter rörande svensk handel, hantverkare och industri. Väl där fick han erbjudande om att följa med på resa utomlands för att studera andra länders näringsliv och förhållanden. Johan tackade ja och i maj 1758 reste han till Holland, Italien och Frankrike. I Frankrike kom Johan i kontakt med fysiokraterna. Deras idéer skulle forma hans ideologiska utgångspunkt för svensk jordbrukspolitik. I Holland fick Johan inspiration av deras friare religionslagstiftning, något han ansåg att Sverige skulle anamma. 1781 blev det utvidgad religionsfrihet i Sverige. Med detta i åtanke återvände Johan till Stockholm i december 1760.³⁵ Nu fylld med inspiration och nya idéer.

Under det tidiga 1760-talet blev han kommerseråd (högre ämbetsman i Kommerskollegium) som hanterade svensk handel, industri och sjöfart. Som kommerseråd kom Johan i kontakt med politikern Carl Fredrik Scheffer, som i Paris 1743 arbetat som diplomat och där fick samma influenser av fysiokratin som Johan senare skulle få. På Kommerskollegiet började Johan yttra sina åsikter om svensk finanspolitik frekvent, hans ekonomiska vilja för Sverige var att spannmålshandeln skulle frigöras och de svenska tobaksplantagerna skulle förbjudas eller beskattas hårdare.³⁶ Johan Westerman blev i sin roll som kommerseråd uppmärksammas för sin insats och adlad till Johan Liljencrantz (skrev även Liljencrants) 1768.

³³ Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia. 1721–1830: [trädgårdskonst, ostindiefarare, naturaliekabinett, syre, upplysning, kritpipor, fred, tryckfrihet, mode, ordensmystik, kaffehus och salonger, brev och dagböcker, roddarmadamer, sexualsystemet, kakelugnar, teater, romantik]*, Norstedt, Stockholm, 2011, s. 148

³⁴ Red. Th Westrin, *nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi*: upplaga 16 Lee- Luvua, Stockholm nordisk familjeboks förlagsaktiebolag, 1912, s. 506

³⁵ Johan Liljencrants, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10255>, svenskt biografiskt lexikon (art av Kjell Kumlien), hämtad 2017-10-30.

³⁶ Johan Liljencrants, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10255>, svenskt biografiskt lexikon (art av Kjell Kumlien), hämtad 2017-10-30.

1772 genomförde Sveriges kung Gustav III sin statskupp som stärkte kungamakten. Genom denna statskupp fick Liljencrantz mer inflytande i svensk finanspolitik. Han blev nu tillsatt i en utredning av kungen om rikets finans- och penningpolitik. Alla medlemmar i utredningen, utom Liljencrantz förkastade idén om en myntrealisation, där oinlösliga sedelmynt görs inlösliga, denna gång till halva värdet. Liljencrantz introducerade det nya konceptet i myntrealisationen – att den skulle bygga på silver och med utländska lån, han fick gehör hos kungen som gillade hans idé. Myntrealisationen genomfördes 1776, reformen blev lyckad då kronan befriades från stora delar av sina skulder och skatteintäkterna ökade.

Efter närmare kontakt med kungen blev Liljencrantz tillsatt som chef för den nyinrättade Handels- och Finansexpeditionen. Institutionen skulle hålla ordning på kronans (statens) budget, kronans spannmålsförråd, myntväsen, penningrörelse och det allmänna kreditväsendet. Hans första åtgärd som statssekreterare var att inrätta Diskontkompaniet i Stockholm som hade uppgiften att förbättra diskonteringsväsendet. Diskontering innebär att man beräknar vad en utbetalning på en viss vara är i framtiden med utgångspunkt från ett avkastningskrav i samtiden. Det innebar att penningrörelsen i Sverige förbättrades och räntan sjönk från 12 till 6 procent, det gjorde det billigare för näringsidkare och jordbrukare att ta lån och bedriva handel.

Som finansman vid Handels- och Finansexpeditionen kunde Liljencrantz nu genomföra sina reformer inom svensk spannmålshandel som han haft i åtanke sedan resan till fysiokraterna i Frankrike 1758. I finansplanen från 25 januari 1774 redovisades de viktigaste åtgärderna i svensk ekonomi enligt honom. Det viktigaste inslaget i finansplanen var frigörelsen av spannmålshandeln, så att vem som helst i stad eller på land kunde bedriva handeln, oavsett stånd.³⁷

2.1.4 Bakgrund, jordbruket under 1700-talet

Professor i ekonomisk historia Lars Magnusson har skrivit boken *Sveriges ekonomiska historia* där han ger sin bild av den agrara revolutionen i Sverige. Under 1700-talets början var det svenska jordbruket ett lågproducerande jordbruk, och avkastningen var låg. En hektar jord kunde producera ca ett ton spannmål, jämfört med cirka fem ton idag. Jordbruksmarknaden var hårt reglerad med skattor och lagar. Exempelvis skulle en bonde framställa kol men ville han satsa på en ny karriär inom exempelvis sjöfart gick det inte. Valfrihet är en modern bekvämlighet. Det som istället stod i fokus var staten som skulle gynnas av det överskott en bonde fick fram, staten skulle vara stark och rik.³⁸ Den agrara revolutionen grundar sig i, enligt Magnusson, stigande agrara produktioner snarare än teknisk innovation som omvandlade jordbruket från grunden. Magnusson summerar det såhär:” en

³⁷ Red. Th Westrin, 1912, s.507

³⁸ Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, [4., uppdaterade och rev. uppl.], Norstedt, Stockholm, 2010, s. 169

ökning av produktion/capita gav upphov till utvidgad arbetsfördelning som i sin tur ledde till ökad marknadsproduktion och klyvningsprocesser inom jordbruket.”³⁹

Magnusson hävdar att orsakerna bakom den agrara revolutionen var böndernas förstärkta position inom politik, ekonomi och sociala reformer. Ståndsgränsen hade under tidiga 1700-talet börjat luckras upp genom likabehandling av alla stånd. Magnusson pekar på Karl XII:s skattereform 1713, där tanken var att skatt skulle betalas efter förmåga. Det blev ett slags platt skattesystem på fast och lös egendom, något som adeln häftigt var emot och reformen drogs tillbaka. Möjligheten för adeln att köpa stora hemman och göra om dem till gods minskade, såväl som att omvandla skatte- eller kronojord till frälsejord. En ny trend hade introducerats i Sverige som gynnade bönderna, nämligen fallande skattetryck.⁴⁰Tiden utmärks även av innovationerna som förbättrade arbetsinsatsen inom jordbruket. Nya plogar, harvar och vält⁴¹ kunde nu gå djupare i jorden, i samband med jordens omvandling till växelbruk ökade dess tillväxt och minskning av bortfallen skörd under frost eller regn blev färre.⁴²Jorden kunde nu användas allt mer intensivare och trädesperioderna blev mindre.

1700-talet summeras inte bara som en positiv tid, på 1730-talet steg inflationen, ökade snabbt under 1750-talet och under 1760-talet såg Sverige en genomsnittlig prisökning på spannmål med två procent fram till 1775. Trots detta väljer Magnusson att summera tiden på följande vis:

goda skördar, böndernas välmående som fokus inom politik, sjunkande skattetryck där överskottet lades hellre på nya arbetsinvesteringar, teknik eller nyodlingar än skatt. Ett mer kommersialiserat jordbruk och förstärkt äganderätt. Detta stärkte jordbruksoptimismen, inte bara hos bönderna utan även hos samhällets elit och skulle fortsätta långt in på 1800-talet, och den agrara kriscykeln kom att upphävas.⁴³

De svenska bönderna under 1700-talet var uppdelade i tre olika typer, skattebönder, kronobönder och frälsebönder. Skattebönder var bönder som ägde sin jord helt och hållet, bonden kunde odla vad de ville utan att någon myndighet skulle lägga sig i. Skattebönderna var en viktig del i utvecklingen för Sverige i helhet då de satt med i sockenstämman eller till och med i riksdagen. Då skatten på böndernas produktion var låg under 1700-talet hade skattebönderna ofta råd med nya innovationer för att förbättra sitt jordbruk. I slutet av 1700-talet var mer än hälften av alla bönder skattebönder. Skillnaden mellan en skattebonde och kronobonde var att kronobonden inte ägde sin mark utan det var staten som ägde marken. Frälsebonden å andra sidan arbetade på mark som en adelsman ägde och man betalade sin skatt till adelsmannen, ofta mycket högre än skatte- eller kronobonden då adelsmannen fritt kunde öka skatterna på exempelvis produktionens överskott. Därför fanns det inget

³⁹ Magnusson, 2012, s. 170

⁴⁰ Magnusson, 2012 s. 189–190

⁴¹ En anläggningsmaskin som jämnar ut marken.

⁴² Magnusson, 2012 s. 175 & 182

⁴³ Magnusson, 2012 s. 194

kapital till nya investeringar. Frälsebonden hade heller ingen offentlig representation och kunde när som helst bli avhyst från marken av adelsmannen.⁴⁴

Flest antal frälsegårdar fanns på 1700-talet i södra Sverige, främst Skåne som hade stora gods och en mycket stark adel. Flest skatte- och kronobönder fanns i Skaraborgs län, men under 1800-talet skulle antalet frälsegårdar öka. I östra Sverige, Södermanland, Stockholm och Uppland fanns de största godsen i Sverige och där hade man ett högt pris på skatteköp av kronojord.

Under senare delen av 1700-talet blev nya sociala kategorier aktuella. Det var torpare, backstugusittare och statare. En torpare bodde i ett torp som ägdes av någon annan och var tvungen att betala avgift för att bo i torpet och bruka dess jord. Oftast räckte inte avkastningen från jordbruket till för avgiften så en torpare sysslade oftast även med hantverk, exempelvis skomakeri. Backstugusittaren bodde ofta på en allmänning, deras huvudsysselsättning var inte jordbruk, eftersom de ofta inte räckte till sitt levebröd utan var likt torparen tvungna att arbeta med diverse hantverk. Till sist var det statarna, de var lantarbetare som fick lön i naturprodukter. Vad som utmärker statarna var att de tjänade så lite att de aldrig hade någon chans att förbättra sin livsstil.⁴⁵

Från medeltiden var det svenska jordbruket format av solskiftet. Den som hade sin gård söder om byn hade alla sina tegar söder om byn, därav namnet solskifte. Tegskiftet dominerade det svenska jordbruket fram till storskiftet. Tegskiftet innebar att bönderna i byn hade tegar runtom i byarna på flera olika ställen. I vissa fall kunde det röra sig om 50 stycken åkertegar på olika ställen, det krävde därför stora resurser att flytta sitt manskap och arbetsredskap för att bruka sin mark. Till tegarna hade bröderna även ängar att ta hand om, där djuren betade. I mitten av 1700-talet ansåg lantmätaren Jacob Faggot, som fått inspiration från det engelska jordbruket, att situationen var ohållbar. 1741 lämnade Faggot in en skrivelse till Vetenskapsakademien om en framtida ändring i jordbruket. 1757 påbörjades storskiftet i Sverige, med avsikt att bönderna skulle få större tegar för att effektivisera och ge möjlighet till nyodlingar, med därav följande befolkningsökning. Detta skifte skulle pågå till 1827 med störst genomslag i norra Sverige. Där togs storskiftet emot väl av bönderna.⁴⁶

2.2 Lagen om fri spannmålshandel införs 1775

Johan Liljenrantzs ämbete som finansman vid Handels- och Finansexpeditionen gav honom möjlighet att införa de reformer som han ansåg vara bäst för Sverige. Den 22 mars 1775 skriver Johan Liljenrantz med kung Gustav III en kunglig förordning om att frisläppa spannmålshandeln.

⁴⁴ Wiking- Faria, Pablo, *Freden, friköpen och järnplogarna: Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900*, institutionen för historiska studier, Göteborg universitet, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010, Göteborg, 2009. s. 57

⁴⁵ Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), 1999, s. 16

⁴⁶ Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), 1999 s. 20
Wiking- Faria, Pablo, 2009, s. 241

Bakgrunden framgång i förordningen, att läget för de svenska bönderna är knapert. Kungen och Liljencrantz skriver:

[...]att denna högst angelägna näring, ibland flera hinder och svårigheter, som för dess fortkomst i vägen ligga, är på de flesta hållen här i riket, betungad med besvärliga transporter, och inskränkta rättigheter vid spannmålens avsättning och upphandling, varigenom ej allenast saknas det utrymme, omtanke, och märkliga utvägar, som fordras, till att av mogna års överskott samla tillgång för de svagare årens brister...⁴⁷
 [...]innan några sädes-priser för den följande tiden blivit stadgade, oftast för sina penninga behov, nödgas sälja säden för så lågt pris, som ej svarar till hälften emot vad den samma längre fram på året kostar, och däremot i de orter, som vanligen behöva att köpa säd till inbyggarnas bärning, måste vid en mindre tillgång därav ej sällan vidkännas odrägligt höga priser och verklig brist på denna nödvändigaste vara, vilket ej annat kan, än bringa lantmannen obestånd, och hindra åkerbruket, att göra jämna steg uti dess förbättringar och utvidgande.⁴⁸

Styckets innehåll står i direkt motsättning till vår allmänna uppfattning om 1700-talets ekonomiska situation. Hade denna förordning skrivits exempelvis 70 år tidigare, vid 1700-talets början, hade sannolikt fokus varit på den svenska statens maximerande av skatteintäkter. Det var då klassisk merkantilistisk ideologi att det främsta fokuset var statskassan. Men med introduktionen av mer liberala ekonomiska idéer skiftar fokus från staten till individen. Liljencrantz diskuterar här grundläggande marknadsekonomisk teori, något som både Anders Chydenius (1729–1803), nationalekonomisk tänkare, diskuterade i sitt verk *Den nationale winsten* 1765 och nationalekonomins fader Adam Smith (1723–1790) skulle diskutera i sitt verk *Nationernas välstånd* från 1776. Liljencrantz menade att med denna lag att luckra upp det byråkratiska systemet som endast sökte efter kontroll för att istället ersätta det med en mer liberal (i den termen om frihet och öppenhet snarare än socialpolitiskt liberal) marknad där bondens möjlighet till handel skulle vara i fokus. Denna förordning var här före i sin tid med att skapa en friare handel inom exempelvis marknadsplatser. Handelsfrihet i den formen skulle inte vara fri förrän slutet av 1800-talet. I almanackor från 1800-talet står det inskrivet om vilka datum det var tillåtet att bedriva handel genom handel på marknadsplatser. Det var knappast något man eftersträvade genom förordningen, tvärtom. Det gällde istället att driva bort Sverige från denna form av handel till mer av frihandel som styrdes av böndernas situation snarare än av statsapparaten.

Det andra stycket som Liljencrantz presenterar är en typisk marknadsliberal idé om utbud och efterfrågan, något som Liljencrantz fått inspiration till av fysiokraterna i Frankrike som hävdade att jordbrukets frihet är en viktig del för ett lands framgång. Friheten skulle bidra till ett överskott av mat för att skapa möjlighet till investeringar. Liljencrantz diskuterar att priserna inte regleras av marknaden, ”den osynliga handen” som Adam Smith skulle kalla det. Istället styrs priserna av lagar

⁴⁷ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougte, Elsa (red.), 1781, s. 433

⁴⁸ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougte, Elsa (red.), 1781, s. 433

som inte har överseende för dåliga skördetider. Problemet är då att priset helt enkelt inte är reglerat efter det utbud som bönderna tillhandahåller. Tidigare främjade man, oavsett hur bondens situation såg ut, avkastningen till staten. Nu skiftar Liljencrantz fokus från staten till bonden. Här söker han att främja en marknad som styrs av köpare och säljare för att i slutändan ge bonden tillräckligt med vinst från avkastningen för att kunna utveckla sitt jordbruk och investera i nya innovationer. Pablo Wiking-Faria nämner i sin avhandling *Freden, friköpen och järnplogarna: drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900* (2009). ”Det avgörande första steget var friköpen till självägande. Bönderna frigjorde sig från de feodala banden till godsägare (eller staten) och kunde nu styra sin egen produktion.”⁴⁹ Det förklarar även den utveckling som skedde från 1700-talets början till tiden då lagen skrevs, som tidigare redovisats under kapitel 2.1.4 ”Jordbruket under 1700-talet” då andelen skattejord ökade från 32 procent år 1700 till 47 procent 1774. Var det något som Liljencrantz och kungen visste om? Antagligen, då man i lagen redovisar en nödvändighet för bonden att äga sin jord och investera sitt överskott på teknik eller nyodlingar. Hur vet vi då att Liljencrantz sökte främja ett nytt koncept inom dåvarande marknad? Det finner vi belagt i nästa stycke av lagen. Lagercrantz skriver:

[...]åstakomma den jämnvikt, som emellan köpare och säljare i denna rörelse nu här i Riket nog allmänt saknas, hava vi tid efter annan varit föranlåta, att, så vid statsverket tillstånd det medgivit, låta i våra och kronans magasin, efter bärgningstiderna, till ett vikt utsatt pris upphandla den spannmål, som lantmännen eljest hade med sin stora förlust måst följa till van=pris, och däremot uti missväxt=år, med spannmål understödja det mest nödställde bland allmogen, som i annat fall hade fått vidkännas en odräglig brist dyrhet på denna vara.⁵⁰

Här diskuterar Liljencrantz marknadskrafternas inverkan på den enskilda bonden. Om staten med sina spannmålsmagasin bunkrar upp med denna nödvändiga vara och inte deltar aktivt i handeln mellan köpare och säljare, hur ska då staten kunna sätta ett jämviktspris som både förser bonden med nödvändig mat och inkomster till kronan? Visserligen fanns det privata spannmålsmagasinen som bönder frivilligt försåg med spannmål för att använda när missväxt inträffade och nödår var ett faktum. Den svenska staten hade genom sina landshövdingar sedan 1725 också inrättat egna spannmålsmagasin för att tjäna pengar på bönder i nödår. Spannmålsmagasinen hade samma syfte som de tidigare privata spannmålsmagasinen men det blir skillnad under senare delen av 1700-talet när staten omvandlade dessa magasin till banker snarare än till matmagasin. Uppgiften blev istället att låna ut spannmål till bönder i nödår mot betalning med ränta.⁵¹ Problemet som Liljencrantz diskuterar här är att bonden i mån av pengar kan köpa spannmål när skördetiderna blir dåliga, något som bönderna från börjat producerat fram måste nu betala för denna vara eftersom staten ska

⁴⁹ Wiking-Faria, Pablo, 2009, s. 340

⁵⁰ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougst, Elsa (red.), 1781, s. 433–435

⁵¹ *Nationalencyklopedin*, sockenmagasin. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sockenmagasin> (hämtad 2017-11-15)

inkomster. Liljencrantz och för den delen fysiokraterna hävdade att istället för ett sådant statligt system skulle bönderna från början ha allt sitt spannmål själva. Eftersom det är en vara de själva har producerat. Liljencrantz och fysiokraterna var bland de första att diskutera jordbruket som en av de nödvändigaste faktorerna för ett lands utveckling. Nationalekonomen John Stuart Mill (1806–1873), var socialliberal och utvecklade sina tankar och idéer under mitten av 1800-talet. Han argumenterade för att jordbruket var den centrala delen i ett samhälle då den ger dess invånare nödvändig mat för överlevnad. I sitt verk *Principles of Political Economy (1848)* skriver Mill: ”Vi kunna alltså säga...att förutsättningarna äro arbete, kapital och jord. En ökad produktion beror således av egenskaperna hos dessa element. Den är ett resultat av ökningen av antingen elementen själva eller deras produktivitet.”⁵² Något som Mill fick inspiration av tidigare tänkare, en av dem var Thomas Robert Malthus (1766–1834). Malthus argumenterade för att en ökande takt av barnafödande skulle leda till att utbudet av mat inte kunde räcka till alla människor. Brist skulle oundvikligen uppstå. Malthus argumenterade för att underklassen med sitt barnafödande var omoralisk i den ekonomiska utvecklingen, bland annat inom jordbruket. Det var något som fysiokratismen eller Liljencrantz inte höll med om.

2.2.1 Liberala tänkare under 1700-talet

Liljencrantz hävdade 1774, långt innan ekonomiska liberaler i vår tid att staten inte skulle vara inblandad i handeln utan att en marknads framgång kräver viljan från aktörerna, bönderna, köparna och säljarna, snarare än staten. Liljencrantz skrev:

Men som det i längden icke kan vara för statsverket lämpligt, att blanda sig i spannmålshandeln, vilken alltid bättre styres av en fri och obehindrad tävlan mellan enskilda köpare och säljare, jämst den naturliga begärelsen att vinna, och rädhågan att förlora, än av det spannmålsupphandlingarna och försäljningar⁵³

Det låter som om det direkt är taget ur Adam Smiths världskända verk *Nationernas välstånd* som säger att marknadskrafterna i ekonomi sätter priserna. Där förklarade Smith att utbud och efterfrågan styr jämviktspriset, något vi tar för givet idag. För 250 år sedan var revolutionerande. Både Smith och Liljencrantz var influerade av de franska fysiokraterna, skillnaden mellan Smith och fysiokraterna var att fysiokraterna endast ansåg frisläppandet av jordbrukshandeln var nödvändig. Smith ansåg att allt arbete ska vara fritt. Likt det senaste redovisade citatet från Liljencrantz talar Smith om samma sak i mer generella termer. Han förklarar hur marknaden fungerar genom den ”osynliga handen”, Smith skriver:

Visserligen har den enskilde gemenligen ej för avsikt att befordra det allmänna bästa, icke heller förstår han hur mycket han befordrar det. När han hållre insätter sitt kapital

⁵² Abramovitz, Moses, *Tankar om tillväxt*, 2. uppl., SNS förl., Stockholm, 2003, s. 22

⁵³ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougst, Elsa (red.), 1781, s. 435

i landets egna näringar, än i utlandets, har han endast sitt kapitals tryggaste placeringar för ögonen, och när han ser till att dessa näringar inriktas så, att avkastningen blir av största möjliga värde, åsyftar han endast egen vinning. Men härvid föres han liksom i så många andra fall av en osynlig hand till att främja ett ändamål, som alldeles icke ingick i hans syften. Och att det icke ingick i dem, det är oftast alls ingen olycka för samhället.⁵⁴

Även om Liljencrantz och Smith inte höll med varandra om allt var de ense om att jordbrukshandeln skulle vara fri. Båda hade påverkats av de franska tänkarna. Dessa två individer skiljer sig från den tidigare rådande merkantilismen som sätter sitt förtroende till ädla metaller för att nå välstånd. Det var ett system som främjade materiella ting som ett slags välstånd. Ju mer saker en person eller land har desto mäktigare är det. Värdet i en vara var hur mycket arbetskraft som använts för att tillverka varan. Johan Lönnroth skriver i boken *Politisk ekonomi* att

Det merkantilistiska tänkandet byggde på att varan var värd vad den kostade i arbetskraft och råvaror att framställa. Om säljaren av varan gör en vinst genom att sälja utöver kostnadspris, så måste köparen göra en förlust.⁵⁵

Nationen skulle därav sträva efter ett nettoinflöde av ädelmetaller för att skapa välstånd. De dåvarande merkantilistiska tänkarna menade att man främjade handelsbalansen genom ackumulation av ädelmetallerna för att i slutändan söka öka exporten och minska importen. För att skydda landet från utländsk konkurrens infördes ofta höga skyddstullar mot utlandet och i vissa fall importförbud för att söka främja den inhemska produktionen. Det skulle ge en vinst för landet som man sedan kunde investera i manufakturer som skapade de nödvändiga varorna, för att sedan exportera och sälja dyrt. Thomas Mun, en köpman från London under 1600-talet skrev:

Ty hur skulle ett mäktigt land åtnjuta en större ära och fördel än att sålunda av naturen vara rikligt försett med alla de ting som behövs till föda, kläder, krig och fred, så att det inte bara självt kan bruka dem i övermått utan också tillgodose andra länders behov och det i sådana mängder att landet därigenom årligen kan förvärva mycket pengar, för att lyckan på så sätt må bli fullkomlig.⁵⁶

Problemet med merkantilism som system är inskränktheten av valfrihet på marknaden för gemene man då landet sökte främja den högst eftertraktade varan ett land hade att erbjuda, i utbyte mot att få köpmän blev väldigt rika. Idag skulle vi kalla dessa personer för protektionister som försöker skydda sin egen industri och tvekar inte att gå in i handelskrig med andra nationer. David Ricardo, ekonomisk tänkare runt sekelskiftet 1800-talet, hävdade att om jordägare fick utöka sin areal skulle ägarna höja räntan från bönderna, även ifall jorden var av sämre kvalité. Med den sämre kvalitén och högre räntan pressas priset av spannmålet uppåt. ”Resultatet blir en inkomstfördelning till fördel för jordägarna i genomsnitt och till nackdel för kapitalister och arbetare.”⁵⁷ Ricardo blev således en motståndare av

⁵⁴ Lönnroth, Johan, *Politisk ekonomi: svenska och internationella tanketraditioner*, Arbetarkultur, Stockholm, 1989, s. 56

⁵⁵ Lönnroth, Johan. 1989, s. 33

⁵⁶ Magnusson, Lars, *Merkantilism: ett ekonomiskt tänkande formuleras*, 1. uppl., SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle), Stockholm, 1999, s. 184–185

⁵⁷ Lönnroth, Johan. 1989, s. 59

spannmålstullarna där staten indirekt gynnar jordägarna. Istället bör en ekonomi söka att främja båda parterna i marknaden för att tjäna på utrikeshandel. Även Adam Smith förkastade idén om att en nations välstånd grundar sig i statens överskott i handelsbalansen. Det verkliga välståndet skulle grunda sig hos medborgarna. För att lyckas med detta främjade Smith frihandel, inte bara mellan länder utan mellan köpare och säljare på den inhemska marknaden. Näringsfrihet med helt fri konkurrens var nödvändigt för att skapa välstånd för den enskilde individen menade Smith. Notera tidigare stycke där Liljenrantz skrev "[...] åstakomma den jämnvikt som emellan köpare och säljare i denna rörelse nu här i Riket nog allmänt saknas"⁵⁸Något som nationalekonomins fader, Adam Smith skulle hävda ett år senare, och i all tid efter blivit hyllad för. Här har vi en svensk finansminister som sökte åstadkomma samma sak. Ett år innan.

Det var en tid av förändring som både Liljenrantz och Smith verkade i. Det finns en term som kallas för "upplyst despoti" som syftar på att härskaren i landet, för Sverige Gustav III, förstärkte sin egen makt för att driva igenom reformer i upplysningens anda. För Sveriges del ökade Gustav III medlen till olika kulturella institutioner, humaniserade straffen för brott och hade ett större fokus på landets medborgare som medmänniskor. Ofta genomförde den "upplyste despoten" reformer som gillades av folket men som avfärdades av gamla makthavare, primärt adeln och kyrkan.⁵⁹ Det går således hand i hand med den ekonomiska frihet som kungen tillsammans med Liljenrantz sökte införa, primärt jordbruket och dess nödvändiga vara för dåvarande samhälle. Helt i strid med dåvarande merkantilism om absolut kontroll, socialt men även ekonomisk skriver Liljenrantz vidare i lagen:

Varjämte vi ej allenast reda i Råder tillåter en fri och obehindrad utskeppning av svenskt spannmål, samt till lika fastställt, att tull-avgifterna på utrikes ifrån inkommande säd, bör efter inrikes spannmåls-priser olika förhållande få regleras, att det i en viss mån kunna bidra till ett någorlunda jämt, och för lantmännen lönande, ehuru icke överdrivet pris, utan är vi jämväl i Råder betänka på medel och utvägar, varigenom en vigare kommunikation orterna emellan må i möjligaste måtto kunna befrämjas.⁶⁰

2.2.2 En helt fri handel

Sedan den tredje december 1765 hade riksdagen frigjort handeln på havet, främst Bottniska viken. Tidigare hade skepp lastade med varor som skulle söder om Stockholm varit tvungna att först anlända till Stockholm för att sedan segla vidare till sitt slutgiltiga mål. Den främste frihetsfrämjaren var Anders Chydenius, präst från Finland som häftigt argumenterade för frihandel. Han kallas idag för

⁵⁸ Kungl. Och andra förordningar 1775–76, "Kongl Maj:ts nådiga förordning och kungörelse om en mera allmän frihet uti spannmålshandeln inom Riket. Gifwen Stockholms slott then 22 martii 1775"

⁵⁹ *Nationalencyklopedin*, upplyst despotism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/upplyst-despotism> (hämtad 2017-11-16)

⁶⁰ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougte, Elsa (red.), 1781, s. 435

Nordens Adam Smith.⁶¹ Chydenius var en förespråkare av frihandel och under debatten i riksdagen var han den främste som gav ut skrifter i ämnet. Chydenius skriver:

Emot allt detta har Sverige trott att finans- och handelshemligheter, särskilda privilegier, premier, regleringar och förbud av olika slag skulle göra oss lyckliga. Vi har nu sysslat med allt detta under en lång tid, och så har vi kommit så långt, att vi utan pest och krig blivit fattiga på folk: att vi utan handelsfrihet har blivit ombudsmän för utlänningar: att vi är hungriga utan missväxt och att vi trots de största gruvor är utblottade på pengar.⁶²

Att ha en statsmakt som pumpar in stora subventioner in i olika företag som kan stå på randen till konkurs är inte något som är hållbart, menade Chydenius. Precis som Liljencrantz och Smith hade Chydenius påverkats av de franska fysiokraterna och deras system men även andra svenska ekonomiska tänkare som Anders Nordencrantz, som gav ut över trettio skrivelser om politik, ekonomi och rättssäkerhet under åren 1754 till 1772. Likt Adam Smith tidigare, gick Chydenius tankar om samhället ut på att individen och dess innovationsförmåga helt skulle släppas fri inom samhället. Staten skulle gå från att subventionera dåliga manufakturverksamheter till att främja individens incitament till att starta verksamheter i Sverige. Samtidigt skulle bönderna få sälja sitt spannmål vart man ville, i byn eller i städerna för att främja deras välbefinnande, Chydenius skriver:

Varor tillverkas aldrig utan att de behövs och är efterfrågade. Behoven framgår av sig själva, de är många och får med sin egen tyngd till stånd näringar och produkter, som sedan säljs till sådana som är i behov av dem. Om den som behöver en vara förhindras att köpa den, blir den kvar i tillverkarens hand, ligger honom till last och får en svart stämpel på sig, på vilken det står: förspild svett och möda⁶³.

Samtidigt förklarar Chydenius hur det hänger ihop med välbefinnande:

Vad handeln beträffar är det högst märkvärdigt att den fordrar den största snabbhet och därför inte tål det allra minsta hinder eller tvång, då den samlar pengar och ägodelar från alla håll till den som med försiktighet och strävsamhet sätter i gång den, och då den sprider välfärd till de mest avsidiga trakter och på det sättet skapar tusentals nya människor där spöken och vilddjur tidigare bott, och här är det den egna vinsten ensam som utan någon annan åtgärd sätter de största hjul i rörelse.⁶⁴

Det grundar sig återigen i Liljencrantz och för den delen Adam Smiths tankar om hur välbefinnande i ett land skapas. Liljencrantz hade i detta stycket tron på att en friare handel var nödvändig för folkets välbefinnande och från lagen 1775 blev spannmål tullfritt vid de inrikes tullarna. Det skulle ge den enskilde svenska bonden ett ökat välbefinnande genom att priset kunde regleras av spannmål utomlands. Det är en diskussion som fortfarande förs. Under första hälften av 1900-talet började en av de mest kända ekonomerna John Maynard Keynes genom artiklar förespråka protektionistiska åtgärder. Keynes argumenterade för att bibehålla myntfoten (som är myntets räkneenhet), samtidigt som

⁶¹ Det är något som Bo Lindberg, professor i idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet under Riksbankens Jubileumsfond förklarar under sin föreläsning ”Nordens Adam Smith – Anders Chydenius.”

⁶² Chydenius, Anders, *Källan till rikets vanmakt*, 1765, s. 6

⁶³ Chydenius, Anders, 1765, s. 21

⁶⁴ Chydenius, Anders, *Svar på K. Finska hushållningssällskapets prisfråga om det finska landbrukets upphjälpande*, 1799, s. 597

Storbritannien skulle införa tullar för att skydda sin inhemska produktion och även ge ett skydd mot en devalvering. Tullarna skulle ge inkomster från importerna och den engelska staten skulle subventionera exportvaror, en annan form av devalvering. Vidare var alternativet att sänka värdet för den brittiska valutan, så att brittiska varor blir billigare för utländska köpare och utländska varor blir dyrare för Storbritannien, om man inte hade förtroendet för marknaden att själv sätta värdet på den brittiska valutan. 1776 genomförde Liljencrantz en devalvering där värdet sänktes till halva nominella värdet.

2.2.3 Motsättningar mot den fria handeln

Men det var inte alla som följde denna idé om att staten absolut inte skulle lägga sig i spannmålsmarknaden. Efter införandet av fri spannmålshandel fanns det fortfarande flera stora aktörer som var emot den nya typ av ekonomi. Oftast kom kritiken från borgare då man efter lagarna 1775 och 1780 inte hade monopol på spannmålshandeln. En skrivelse visar att efter spannmålets införande finns personer som söker att få staten att agera på den nu friare marknaden genom prisreglering. Och dessutom göra det i hemlighet, så aktörerna, köparna och säljarna, inte alls får reda på det från prästen i predikstolen. En okänd avsändare skickar en skrivelse till Liljencrantz där denne skriver:

Jag tror mig där därför böra i underdånighet överlämna till eders Kongl. Maj:ts gottfinnande om icke tillsvidare endast en tillökning av 4 skilling på varje tunna råg och 8 skillingar korn. Som hädanefter säljes till norr och Södertälje brännerier, kunde bevilja utöver de förut bestod 2 riksdaler 36 skilling råg 2 riksdaler 8 skillingar korn dock att deras lika förhöjning i priset ej må offentligen å predikstolarna kundgöra.⁶⁵

Det fanns alltså personer som inte var för en fri spannmålshandel utan för en fortsatt marknadsmanipulation. Samtidigt inkommer det från olika stapelstäder rapporter om det reguljära priset på spannmål, två riksdaler tunnan råg och korn. Som tidigare nämnts i undersökningen skriver Liljencrantz om sin syn på statens inverkan på spannmålsmarknaden. ”Men som det i längden icke kan vara för statsverket lämpligt, att blanda sig i spannmålshandeln, vilken alltid bättre styres av en fri och obehindrad tävlan mellan enskilda köpare och säljare, jämst den naturliga begärelsen att vinna.”⁶⁶ Dessa motsättningar fanns då och de finns även idag.

⁶⁵ E 4655. Johan Liljencrantz samling. Skrivelse och promemorior till Kungl. Maj:t. Riksarkivet

⁶⁶ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougt, Elsa (red.), *Den 22 Marii. Kongl. Maj:ts förordning och kungörelse om en mera almän frihet uti Spannmåls = handeln inom riket 1781*, s. 435

2.2.4 Svenska statens spannmålskostnader

Det sista stycket som Liljencrantz skrev om var återigen handeln på spannmålet. Han skriver:

[...]att andelen med spannmål bör vara allmänneligen fri och öppen, uti följande provinser som utöver egna behov vanligen hava att av denna vara till andra orter avlåta, nämligen Skåne, Östergötland, Skaraborgs län, Södermanland, Westmanland, Uppsala län, Stockholms län, Finland och Gotland, så att enskilda personer där städes av alla stånd, både i städer och på landet, skall vara tillåtet, att utan avseende på tid och ställe, upphandla all slags spannmål.⁶⁷

Senare, 1780 införde Liljencrantz frisläppandet av spannmålshandeln i hela landet, då kompletterade han med följande:

[...]den samma tjänstlig till upplag och transport ifrån en ort till en annan men som oss därjämte icke undfallit, att ändamålet av berörda vår nådige författning, icke kan vinnas till hela dess vidd, för än en allmän frihet uti spannmålshandeln över hela riket bliva tillåten, och de sädesrika landskapen.⁶⁸

Precis som tidigare redovisats, i det andra kommenterade stycket av lagen, diskuterar Liljencrantz om den jämvikt mellan köpare och säljare som var grunden för den marknad man nu sökte främja med spannmålsbodas som skulle anpassas till den etablerade marknaden och böndernas situation. Liljencrantz sökte även med denna lag höja bondens status (som den svenska staten generellt gjorde under andra hälften av 1700-talet) genom att föra över mer kapital till bonden. Som tidigare var prisutvecklingen konstant på en tunna råg men här krävs en komparation med spannmålsens förläggingskostnader i Sverige.

Tabell 1.6. Utveckling av kostnad för vete och råg.

År	Vara	Pris (1 rdr= 18 daler)
1765	1 tunna vete	35 daler
1775	1 tunna råg	54 daler
1780	1 tunna råg	3 riksdaler (54 daler)
1785	1 tunna råg	3 riksdaler 16 skilling (54 daler 16 skilling)
1790	1 tunna råg	3 riksdaler 12 skilling specie (54 daler 12 skilling)

Källa: Lagerqvist, Lars O. 2011, s.129–132

Samtidigt som vi ser samma stadiga pris på råg och vete, även efter devalveringen under 1777, ser vi även samma stadiga mönster i kostnaden för spannmålsförläggningarna.

⁶⁷ Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougst, Elsa (red.), 1781, s. 435

⁶⁸ Originalförordningarna 1602–1840. Vol 25 (30 november 1780)

Tabell 1.7. Kostnader för spannmålsförläggningar 1770–1776

År	Kostnad
1770	72,106 daler silvermynt
1771	75,963 daler silvermynt
1772	813,273 daler silvermynt
1773	942,732 daler silvermynt
1774	75,915 daler silvermynt
1775	12,106 daler silvermynt
1776	7,435 daler silvermynt

Källa: E 4663 J.Liljencrantz samling. Vol 9. Statsverkets inkomst och tillgångar 1767–1776

Kontrasterna mellan de båda tabellerna visar något intressant. Den svenska statens kostnader mot spannmålsförläggningar ökar under den svåra missväxten 1771–73 genom ökade anslag. Trots det ligger priset på en tunna råg på 54 daler. Frågan som bör ställas är då hur staten agerade för att främja individen, antingen genom ökat bistånd i form av ökade anslag till spannmålsförläggningar eller om staten körde över körde över bönderna för att tjäna pengar via räntan. Det vi dock säkert kan utläsa från tabellerna är att det trots god utveckling av riksdalern så minskar anslagen till spannmålsförläggningen efter den genomförda reformen. Samtidigt ser vi en markant ökning av importerat spannmål efter den första reformen 1775.

Tabell 1.8. Genomsnittlig spannmålsimport till Stockholm 1776–1785

År	Genomsnitt spannmål, 1000 tunnor.
1776/1770	257,3
1771/1775	179,6
1776/1780	225,1
1781/1785	404,6

Källa: Statistiska Centralbyrån. *Historisk statistik för Sverige. Del 3. Utrikeshandel 1732–1970.* 1970. S 138. https://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/Utrikeshandel-1732-1970.pdf (Hämtad 2017-11-17)

Det är svårt att dra någon slutsats om den ekonomiska situationen i Sverige efter missväxtåren 1771–1772, då mellan 50,000–75,000 människor dog som följd av brist på mat. Vi har dock efter 1773 en stadig och konstant ökning av priset på råg (se tabell 1.6), minskade anslag för spannmålsförläggningar (se tabell 1.7) och samtidigt ser vi en ökad import av spannmål. Utan att komma fram till ett nationalekonomiskt hållbart svar ser vi en ökad frihet i handeln. Vi har en stadig ökning av skattejord från 32 procent år 1700 till 47 procent 1772 och därav ett försiktigt resultat att bönderna fick en större del av spannmålet själv istället för statens spannmålsförläggningar.

När spannmålstullarna försvann i Storbritannien kunde man få ett billigare spannmål från utlandet. Samma sak sker i Sverige där kostnaderna för vete och råg ligger på en konstant kostnad vid cirka 54 daler (tabell 1.6) men samtidigt en ökad import av spannmål (tabell 1.8). Den största importen av spannmål, primärt vete, sker från Ryssland och ökar under åren 1775–1780.

Tabell 1.9 Spannmålsimport till Sverige och Finland från Ryssland.

Ryssland	Antal i 1000 tunnor
År	Antal
1761/65	178
1771/75	117
1781/85	317

Källa: Statistiska Centralbyrån. *Historisk statistik för Sverige. Del 3. Utrikeshandel 1732–1970*. 1970. S 138.

2.2.5 Handelsmonopol

Lagen var nu officiellt på plats och den ideologi som Liljencrantz eftersträvade var nu gällande. Det var ett steg i den riktning där staten inte skulle ha med spannmålshandeln att göra, en spannmålshandel som enbart skulle vara mellan köpare och säljare. Även om spannmålshandeln var fri grundade den sig på att året gav en god skörd. Missväxten kom ändå. I ett utlåtande från Liljencrantz daterad sjätte maj 1784 beskriver han situationen, ”Isen betäcker ännu många av rikets sjöar. Inga skepp utifrån hava med spannmål kunnat inkomma och de skepp, som äro ämnade att avsegla till Livland och andra orter för att hämta spannmål, ligga ännu för is instängda i Rikets hamnar.”⁶⁹ Situationen var svår, trots att Sverige hade frigjort spannmålshandeln var inte Sverige självförsörjande av spannmål. Under den senare delen av 1700-talet skulle Sverige importera allt mindre tunnor malt, från 130,000 tunnor malt under 1740-talet till 100,000 tunnor malt från 1750-talet. För Stockholms del, och skeppsbroadeln, kan en jämförelse göras. Under året 1772 importerade Stockholm stad ca 32,000 ton spannmål, en siffra som efter 1775 skulle gå nedåt. Samtidigt sker det en ökning av import från svenska statens sida. Varför går dessa siffror isär? Förklaringen ligger sannolikt i att de båda siffrorna visar helt olika spannmålsimporter. En för statens finanser och en för Skeppsbroadeln som också skötte utrikeshandel. Skeppsbroadeln var ett samlingsnamn för 1700-tals affärsmän som bedrev handel via handelshus i Stockholm till utlandet. 1700-talet dominerades av grosshandlare som sedan 1600-talet verkat från handelshus på Skeppsholmen och Riddarholmen. Släkterna som skötte affärerna var undra andra hälften av 1700-talet ofta inflyttade från områden i nuvarande Tyskland. Namn som Hebbe, von Bippen, Warendorf, Schmidt, Deneke, Koschell och Tottie blev vanliga inom handelsområdet och synonyma med handelshusen. Dessa blev en mycket viktig del av svensk internationell handel. De tio handelshusen svarade för 55 procent av svensk export under 1730-talet. Efter 1760-talet skulle en av handelshusens viktigaste exportvara komma ifrån svenska bönder, spannmål. Detta eftersom det politiska partiet Hattarna sedan lång tid främjat svenskt näringsliv med subventioner. Under 1760-talet minskade hattarnas inflytande avsevärt och därmed även subventionerna till handelshusen. Man var nu tvungen att satsa på en säker vara.

⁶⁹ E 4655. Johan Liljencrantz samling. Skrivelse och promemorior till Kungl. Maj: t. Riksarkivet

Skeppsbroadeln skulle fortsätta en bra bit in på 1800-talet och dess export skulle svara för en större summa än under 1730-talet. Ekonomhistorikern Klas Nyberg förklarar:

Vad vi vet är att Stockholms långvariga stagnation fortfor ett par decennier och bröts först vid 1800-talets mitt men den behöver inte ha drabbat den här aktuella utrikeshandeln. Kartläggningar visar också på en geografisk tyngdpunktförskjutning i grosshandelns lokalisering från Skeppsbron till Södermalm. Det totala antalet registrerade handelskontor, förråd och hushåll i Stockholm fördubblades mellan år 1800 och 1840 samtidigt som antalet grosshandlarhushåll vid Skeppsbron minskade något. Detta är också en period med stora förändringar i järnhanteringen inklusive kraftiga förskjutningar i marknadernas länderfördelning med en minskande internationell betydelse för svenskt järn och stål. En annan förändring av betydelse är att Sverige blev självförsörjande med spannmål.⁷⁰

Kulmen av skeppsbroadeln var år 1790 när man totalt importerade 21,400 ton spannmål för att sedan se en konstant nedgång av spannmålsimport till mitten av 1820-talet då Sverige blev helt självförsörjande med spannmål

2.2.6 Spannmålsbristens avhjälpande

Den svenska staten var även under senare 1700-talet mycket mån om sin egen ekonomi och välbefinnandet för sitt folk. För en stundande missväxt var staten tvungen att agera för att hjälpa. Trots att Liljencrantz lag från 1775 och 1780 sökte underlätta transporterna och handeln med spannmål kom en skrivelse 1783 om ett dystert läge i Sverige:

Utsikten av förledna år lovade en lyckligare skörd men ett så glatt hopp försvann å det flesta ställen, under en olycklig bergning. Rapporter inkommo om tillståndet, vida annorlunda än de berättelser, vilka förut inlöpit, och beklagligen ej förr än sena årstiden gjorde svårigheter i transporten och uti tillförseln ifrån utrikes orter, så mycket mera, sedan av en lika beklagelig orsak, antingen all tillgång saknades, eller all utförsel blivit förbuden på de flesta ställen, varifrån Sverige vanligen hämtar bristen uti sina förråd

I så beskaffande omständigheter, och då nöden visade sig med en hast, som tillika syntes förekomma alla botemedel, har Kongl. Maj:t öppnat sina förråds hus och med inställning av brännerierna, hellre betagit Rikets kaffe en av dess mest betydande inkomster, hellre ökat sina utgifter med flera tunnor guld, till underhåll av bränneriernas sysslolösa betjäning, än att blottställa någon av Rikets provinser uti fara att sakna uppehälle.⁷¹

Sedan elfte september 1772 var det ett förbud mot all brännvinsbränning och -försäljning i städer och på landet. 27 maj 1775 införde staten monopol på brännvinsbränning och årligen skulle Stockholms stad förses med 20,000 tunnor spannmål. Orsaken bakom det statliga monopolet var att:

med mera säkerhet så styra denna varas tillverkning och förtäring, som rikets omständigheter fordra, samt tillika genom större och ordentliga inrättade brännerier, och ett bättre tillredningssätt, som av en vikt kvantum säd giver större avkastning, än

⁷⁰ Nyberg. Klas, *Skeppsbroadeln blev rik på ofriheten*, svensk tidsskrift, 2003-01-27, <http://www.svensktidsskrift.se/2003-1/2003-1-27.html> (Hämtad 2017-11-21)

⁷¹ Vol.3 spannmålscomissionen 1783–1790. ÅK 581 kommitterade ang. spannmålsbrista avhjälpande. Riksarkivet

nu, då bränningen verkställes på ett orenligt sätt, tillskynda staten en betydande inkomst.⁷²

Detta skulle inte vara länge då det med tiden blev olönsamt för staten och 1787 släpptes brännvinsbränning för privat bruk helt fri.

Samtidigt förekom det en kamp mellan Johan Liljencrantz som finansminister och kung Gustav III, en kamp om statens finanser. Sedan en tid tillbaka hade Liljencrantz försökt att påverka kungens syn på svensk ekonomi, inte bara den personliga höga kostnaden för hovet utan även för ökade militära anslag. Redan 1775 hade kungen besökt Finland i avsikt att få en uppfattning om dess militära försvar. Kungen beordrade då att arméns försvar skulle få ökade anslag. Fem år senare, 1780 tillsattes en flottutredning som genomfördes med avsikt att modernisera den svenska flottan. Det var uppgiften som Liljencrantz var tvungen att lösa. Det inträffade också flera svåra missväxter i Sverige under 1780-talet. Från statens håll prioriterades det att försörja sin befolkning med mat. Skrivelsen i fråga har Liljencrantz underskrift. I ett avsnitt angående kaffe beskriver Liljencrantz hur kungen tagit pengar från kaffeimporten till ökade försvarsanslag.

2.2.7 Spannmål som socialt skyddsnet

I lagen från 1734, byggningsbalken 26:5 framgår det att ”The tijondebod nödig är; bygge then alle the i soknen, eller staden, som Kronotijonde utgiöra.”⁷³ Bodens uppgift var att samla på sig spannmål för att ge bönderna hjälp ifall det blev en missväxt eller för höga spannmålspriser. Skulle en bonde behöva spannmål lånades spannmålet ut av kronans bod mot en ränta på 12 procent och återbetalningen skulle ske in natura, för att upprätthålla bodens ändamål.⁷⁴ 1757 fick bonde representanten Jacob Larsson i uppgift att utarbeta en stadga om sockenmagasinen. Larssons resultat blev *Project Til Förening och Reglemente wid Socke- Magazinen inrättande* där det framgår hur sockenmagasinen skulle se ut. Jordägarna i socknen skulle bygga magasinen, bonden fick sätta in så mycket spannmål han ville, blev det missväxt skulle de rika ge minst en fjärdedel av sitt eget spannmål till de fattiga. Räntan för utlån var en till åtta kappar (1 kappe= 4,58 liter).⁷⁵ 1759 bestämde kronan om att böndernas anslutning till sockenmagasinerna skulle vara obligatorisk om majoriteten av sockennämnden bestämt att bilda förening.⁷⁶ Låt oss se på den svenska statens förläggningsmedel för

⁷² Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Fougst, Elsa (red.), *Den 27 maj. Kongl. Slotts=cantsliets kungörelse, angående kongl. Maj:ts nådiga författning, hvarigenom Brännwins = bränningen såsom en real rättighet kommer at ställas under förpackning* 1781, s. 449

⁷³ Wikisource. Sweriges Rikes Lag, Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Bygninga Balk. 2016. <https://sv.wikisource.org/wiki/Byggningsbalken> (Hämtad 2017-11-17)

⁷⁴ Häglund, Axel & Häglund, Per, *När och närkar. En sockenhistorik*, [Komm. för en sockenbok om När], [Stånga], 1975, s. 111–112

⁷⁵ Johansson, Thore. *Den svenska lantbruksooperationen: Den svenska lantbruksooperationens bakgrund, framväxt och utveckling till 1930: inspiratörer, idéutveckling och praxis: kap 1. Före näringsfriheten*. LRF. 2014. s.12. [Www.ksla.se/anh/files/2014/06/kap-1.-Före-näringsfriheten.pdf](http://www.ksla.se/anh/files/2014/06/kap-1.-Före-näringsfriheten.pdf) (Hämtad 2017-11-28)

⁷⁶ Johansson, Thore. 2014. s. 12-13

spannmål under tidigt 1770-tal. Under året 1770 anskaffade svenska staten 43 026 tunnor spannmål för 172 tusen daler, 1771 18,991 tunnor för 75 tusen daler och samma år inträffade en av de svåraste missväxterna i Sverige då 50,000 människor skulle svälta ihjäl, efterfrågan och priserna ökar då på spannmålspriserna och staten köper in allt fler tunnor, 1772 når det årtiondets högsta siffra på över två miljoner tunnor spannmål för en kostnad av cirka åtta miljoner daler⁷⁷. Kunde det vara så att den svenska staten helt enkelt körde över de svenska bönderna? Att staten köpte in spannmål för fyra daler per tunna för att sedan låna ut samma spannmål till bönder när missväxt inträffade men nu med en ränta på 12 procent? Skulle det vara fallet kunde denna typ av subvention bli en förlust för svenska staten då staten i krisande tider sålde spannmålet till ett lägre pris än inköpspriset.

Liljencrantz försök att få Gustav III att sluta spendera statens pengar på armén, flottan, hovet och resor. Det blev förgäves och situationen för invånarna började bli desperat, Liljencrantz skriver:

Kommitterade äro fullkomligen övertygade, att icke underlåter, varken att på tillbörligt sätt förehålla länets invånare sina stora plikter emot en mild överhet, eller med allvarsamma tillsyn förekomma, båda att lättjan missbrukare målgärningarna i orklöshet samt tager av vanan en fordran till ständigt hjälp, och att en nedrig egennyttia uppbränna vad som kunna stjälas undan den nödställdas hunger: Men kommitterade, som alltid fått röna kraftigt biträde och nitfulla bemödande, tillåta sig dock, att erindra om angelägenheten, att inskräpa detta uti folkets övertygelse, och att underrätta dem, både om ansvaret och följderna av deras olydnad.⁷⁸

Sedan tiondebod och införande av spannmålsbodor hade Sverige ett någorlunda socialt skyddsnät för bönderna när tiderna blev svåra. Men under 1770–1780-talet kulminerar missväxten. Flera kungörelser redovisar åtgärder för att förhindra nöden och svälten. I kungörelsen från januari 1780 står följande:

Att avhjälpa detta hinder, som legat en villig menighet i vägen: att få vid möjligt år understödja alla länets socknar uti deras kännbara last av sina fattiga, under vilket namn flera detta år än eljes komma, då enligt Kongl. Maj:ts nådiga författningar var socken åligger att sörja för sina, bör lagen ingen omtänka underlåtas, inga möjliga utvägar därtill försumma.⁷⁹

De olika länen i Sverige skulle nu skapa ett socialt skyddsnät för att hjälpa ”de orklösa och späda utfattiga barn” men även generellt fattiga folk som mist sin mat genom missväxt men fortfarande var villiga att arbeta. I skrivelsen uppmanades även adeln till medmänsklighet gentemot sina landsmän. Arbetsuppgifterna inom arbetshuset bestod mestadels av hantverk. De ”orklösa” och barnen skulle få spinna. Något som senare skulle utvecklas till konkret hemindustri⁸⁰. Varan skulle säljas för att man skulle ha råd med arbetshuset. Redan barn vid fyra till sex år skulle vara tvungna att arbeta. Möjligheten var oändlig i denna kungörelse, blinda och döva personer kunde arbeta med handarbete

⁷⁷ E 4663, Johan Liljencrantz samling vol.9. Statsverkets inkomst och tillgångar 1767–1776

⁷⁸ ÅK 581 kommitterade ang. spannmålsbrista avhjäljande. Vol.3 Spannmålscomissionen 1783–1790

⁷⁹ ÅK 581 Kommitterade ang. spannmålsbristens avhjäljande vol 2. Spannmålsbrist och arbetshus.

⁸⁰ Winberg, Christer, *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen = [Population growth and proletarianization]: [the transformation of social structures in rural Sweden during the agrarian revolution]*, 2. uppl., Cavefors, Lund, 1977, s. 48

som spinneri och även arbetsindelning för halta eller personer med ett ben nämns, de passar utmärkt till skräddare eller skomakare. Hade tänkaren Thomas Robert Malthus stått inför detta dilemma, att söka hjälpa de hungriga och fattiga befolkningen i ett land, hade han gjort något annorlunda. Fattigdom var en naturlag argumenterade Malthus, fattigdom kunde aldrig genom politiska eller ekonomiska reformer försvinna utan det grundade sig i det omoraliska beteendet hos underklassen. Malthus syftade på att om en fattig familj skulle för en stund få ett ökat kapital skulle de skaffa fler barn och efterfrågan på mat skulle bli starkt reglerad. Underklassen tog helt enkelt mat från de mer välbärgade och det var omoraliskt. Istället skulle underklassen främja sexuell avhållsamhet för att hålla marknaden på mat i schack. I Sverige skulle staten finansiera både spannmålsbodrar och arbetshus för att hjälpa de fattiga genom att förena arbete och spannmål. Man skriver:

De socknar som ingå uti detta för dem gagnetfulla förslag, äga företräde, att för sina behövande, som arbeta i de nämnda ämnen, vilka lära icke allenast vara ryttare, soldater, båtsmän och torpare, utan och bönder, att av Kongl. Maj:ts och kronans här varande spannmålets förråd, bliva på kredit till nästa höst efter bergnings-tiden understödda, så betalning skall ske till det lindriga pris av tre r: dal. tunnan. Ju större depositioner till arbetshusets socknarna göra, desto större kvantum av råämnen få de till förädling uttaga. Desto mer tillfällen till arbete och förtjänster, så för bönder, som för ringare folk, desto vidsträckt anledning för mig att på ovannämnda sätt understödja dem med spannmåls län; Och hava de socknar att skylla sig själva eller deras ledare, som genom avslag på de tillbudne förmåner, sätta sig i saknad av den för dem öppnade hjälp.⁸¹

Adam Smith och andra liberalt inriktade nationalekonomer diskuterade aldrig om ett omfattande och generellt socialt skyddsnät för dess invånare. Det var uppgiften för senare liberala tänkare. Under 1800-talets början började liberalerna diskutera vilken roll staten ska ha i ett socialt skyddsnät. Argumentet mot ett vida accepterat socialt skyddsnät var för liberalerna att det skulle orsaka arbetslöshet och fattigdom. Liberalerna satte hela sin tilltro till marknaden men man var beredd att gå med på en statlig uppgift. Staten skulle hjälpa så mycket man bara kunde om landet stod inför en humanitär katastrof, exempelvis en grov missväxt. Liberalerna under det tidiga 1800-talet satte sin tilltro till marknaden med tron om att arbetslöshet inte skulle förekomma. Istället skulle det sociala skyddsnätet grunda sig på frivillighet hos exempelvis försäkringsbolag, kyrkan eller frivilliga sammanslutningar.⁸²

Hur mottogs dessa arbetshus ute i länen? Det hade sedan 1734 års lag varit landshövdingarnas uppgift att bygga spannmålsbodrar men nu blev det även landshövdingarnas uppgift att bygga arbetshus. Friherrinnan Maria E: von Segebaden, beskriver inrättandet av arbetshusen. Hon skriver:

Bland antalet av det välgörande omsorger, förtjänar förrättningarna av allmänna arbetshus ett fördelas avseende. De erbjuder den fattiga och ännu arbete förlägna medborgare till biträde.

⁸¹ Winberg, Christer, 1977, s. 48

⁸² Esping-Andersen, Gøsta, *The three worlds of welfare capitalism*, Polity, Cambridge, 1990, s. 42-43

Invånarna på denna ö, har läge sucktat efter en sådan förmån. Äntligen har den blivit stiftad. Med förmodligen åter alldeles förfallit, om ej länets, aldrig nog virdar styrelseman, general löjtnanten, landhövdingen över kommandototer och kommandomen av kungliga Sveriges order, högvälboren Herr baron von Segerbaden återkommit, och från under gång samma räddat. Det outröttliga slit, och rena välvilja, att befordra konungens höga band och landets bästa, hava vi att tacka för arbetsinrättningarnas bestånd.[...]

[...]Åtminstone skall god vilja hos mig icke saknas. Deru kännedom och urskiljning av handar slöjdet, som jag genom enskilda hushållningen hunnit mig förvärka, skall jag med nöje använda till denna nyttiga inrättningens befrämjande, ty samma nit, som eldar min mans hog, att befordrar vår milda konungs höga bud, hysten och mitt bröst, och värdosamt med lidande med den kortsiktiga medborgaren, äro för mitt hjärta angenämsta känslor!!!⁸³

2.2.8 En ny tid nalkas

Demokratin utvecklades något under senare delen av 1700-talet. 1789 agerar Gustav III som en direkt följd av franska revolutionen för att främja de ofrälse situation i Sverige. ”Förenings- och säkerhetsakten” infördes som ett tillägg till 1772 års regeringsform. Innehållet var bland annat att bönderna gavs rätt att köpa kronojord. Bönderna fick också rätt att jaga på sin egen mark, Högsta domstolen införs där hälften av ledamöterna skulle vara av ofrälse stånd. Samtidigt skulle Sverige få en finansminister som var bonde (Anders Håkansson). Detta var viktiga vägar mot ett mer öppnare Sverige, med ökad demokrati och liberal ekonomi, något som grundade sig i upplysningstidens ideal men även den konkreta fysiokratin som ekonomisk lära.

Tabell 2.0 Ökning av bönder, torpare, backstugusittare och inhysesshjon 1750–1800.

Yrke/ år	1750	1800	Tillväxt i %
Bönder	186 569	199 645	7
Torpare	27 891	64 644	132
Backstugusittare och inhysesshjon	20 033	44 367	121

Källa: Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), 1999, s. 15

Tabell 2.1 Utveckling av olika jordnaturer mellan åren 1700–1772

År/ typ av jord	Skattejord	Kronojord	Frälsejord	Totalt
1700	32,00%	36,00%	33,00%	100,00%
1772	47,00%	20,00%	33,00%	100,00%

Källa: Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), *svensk jordbruksstatistik 200 år*, Statistiska centralbyrån (SCB), Örebro, 1999, s.12

Frisläppandet av spannmålshandeln blev ett led i utvecklingen av en ökad konsumtionspotential. Innan monopolet på spannmålshandeln avskaffades var det endast storgodsägarna som kunde sälja sitt spannmål vidare men efter avskaffandet kunde även alla bönder sälja sitt spannmål. Dessutom

⁸³ Vol. 7 1783. ÄK 581 Kommutterade ang. spannmålsbristens avhjälpande (3 volymer 1783–1790). Riksarkivet

sker en förändring i den arbetskraft som växer fram i Sverige. Den agrara revolutionen ersätter med tiden dagsverksarbete med lönearbete och bönder med hög avkastning på sitt spannmål. Bönder kunde nu börja hyra in arbetskraft, ofta obesuttna eller jordlösa. Denna konsumtionspotential skulle sedermera öka då den industriella revolutionen på riktigt startade i Sverige.⁸⁴

2.2.9 Det franska resultatet

I maj 1758 deltog Liljencrantz i en studieresa utomlands, primärt till Frankrike. Som tidigare nämnts kom Liljencrantz i kontakt med de franska fysiokraterna med deras idéer om en fri marknad på spannmål. Liljencrantz var tvungen att vänta 17 år innan han kunde förverkliga sin och fysiokraternas reform. I Frankrike genomfördes reformen ett år innan Sverige, 1774. Anne Robert Jacques Turgot var finansminister i Frankrike, fysiokrat och i hemlighet motståndare till monarkin. I skriften *Lettre à L'Abbé Terray sur la marque des fers* från 24 december 1773 skrev Turgot ner sina tankar:

Bland alla i den arbetande befolkningen är det alltså bara jordbrukaren som drabbas av monopolet både som köpare och som säljare. Det är bara han som inte fritt kan köpa de saker han behöver från utlandet; det är bara han som inte fritt kan sälja den vara han producerar till utlandet, medan tyghandlaren eller vilken annan köpman som helst köper så mycket vete han vill från utlandet och säljer så mycket av sitt tyg dit. Vissa köpmän må, i eget intresse, andraga sofismer av alla de slag, men sanningen är den att alla grenar av handeln bör vara fria, lika fria och helt fria; att de metoder som förordas av vissa moderna politiker, som tror att de hjälper den nationella handeln genom att förbjuda införsel av utländska varor, är en ren illusion; att det här systemet bara leder till att göra alla branscher till varandras fiender, och att man mellan nationer utsår ett frö av hat och krig vars mest obetydliga effekter är tusen gånger mer kostsamma för folken, mer destruktiva för rikedom, för befolkningen och lyckan, än alla de ynkliga handelsvinster som man tror sig göra, kan gagna länder som låter sig förledas av sådana tankar.⁸⁵

När Turgot sedan blev finansminister för Frankrike införde han en helt fri spannmålshandel 1774. Men det blev inte som Turgot hade förutspått, på våren 1775 hade spannmålsreserven tagit slut och inga nya grödor fanns på åkermarkerna. Detta gjorde att spannmålspriserna höjdes, dessutom misstänkte befolkningen att handlarna hamstrade spannmål och bröd för att ytterligare driva upp priserna.⁸⁶Folket stod inte ut och främst i regioner där handel, inrikes såväl som utrikes sköttes, utbröt det uppror. Transporter med mjöl skickades främst till Paris och blev uppenbara mål för den hungriga befolkningen, som övermannade transportererna och delade mjöl mellan varandra. Mjölkriget hade brutit ur och nu var kungamakten tvungen att gå in. I de områden som drabbats hårdast av spannmålsbristen skickade kungen 25,000 soldater för att arrestera den argsinta folkhoppen. 162

⁸⁴ Winberg, Christer, 1977, s. 36–37, 48

⁸⁵ Bengtsson, Mattias & Norberg, Johan (red.), *Frihetens klassiker: texter*, Timbro, Stockholm, 2003, s. 67

⁸⁶ Bouton, Cynthia A., 'Gendered behavior in subsistence riots: the French flour war of 1775', *Journal of social history (Print)*, 23(1990):4, s. 735-754, 1990, s. 740

personer arresterades varav två personer hängdes för sina aktioner i upproren. Kungen införde nu fasta priser på spannmål och efter fem månader I maj 1775 var det officiellt över.⁸⁷

Turgot var finansminister i Frankrike i endast två år innan han avsattes av den franska adeln och fysiokraternas budskap trycktes undan. Först efter revolutionen 1789 skulle deras budskap om fri marknadsinriktad ekonomi återigen få utrymme i de politiska debatterna.⁸⁸

3.0 Diskussion

Uppsatsen visar en tankegång och idé från statens sida som skiljer sig från det tidiga 1700-talet till det sena 1700-talet. Staten, med sina finansministrar som fått inspiration från olika håll som vädjar om mer frihet, söker att mer aktivt förbättra jordbrukssituationen för bönderna, det var en del av upplysningstidens ideal och fysiokratisk jordbrukspolitik som finansministrarna i stor grad fått från Frankrike. Tidigare hade den svenska staten med lagar och höga inrikes tullar främjat jordbruket med tanke på sina skatteintäkter men nu sker en förändring från statens håll gentemot individen. Med inspiration från Frankrike och deras fysiokrater har svenska staten haft friare näringsidkare sedan mitten av 1700-talet genom Carl Fredrik Scheffer och sedan Johan Liljencrantz. En annan relation mellan samhälle och individ börjar sakta att växa fram. Vi ser ökning av skattejorden under 1700-talet och skrifter från lagen 1775 om att bonden ska ha mer frihet när det kommer till sitt eget spannmål. Även export av spannmål blev samma år helt avgiftsfri om den exporterades från Skåne. Samtidigt visar arkiven att spannmålsimporten ökade och det var inte en bidragande faktor till den fria jordbrukshandeln mellan köpare, säljare eller till spannmålsbodarna utan istället den ökade efterfrågan från statens håll till de nyinrättade brännerierna. Staten hade samma år, 1775, tagit över brännvinsbrännerierna och skulle nu i Stockholm förses med spannmål, 20,000 tunnor spannmål varje år, åtta procent av den generella spannmålsimporten för Stockholm under 1776–1780. Det visar den blandning som fanns i Sverige med fri marknad för spannmålshandeln och statliga regleringar inom andra områden. Upplysningen var beroende av fysiokratism för att genomföra frihandel och förbättra den agrara utvecklingen för bönderna samtidigt som man inte helt vågar frigöra handeln.

Tiden för frisläppandet av spannmålshandeln kom dock olägligt för att se konkreta förändringar. 50,000 människor dog av svält. Efter att ha frigjort hela spannmålshandeln 1780 inträffade flera missväxter och människor svält återigen ihjäl. Samtidigt gav det upphov till ett bredare handlingsförmåga. Ponera att en bonde nu kan börja handla med andra bönder som man tidigare inte kunnat gjort, men skördarna blir dåliga och bonden får dåligt betalt för sina varor. Det visar att bonden söker förbättra sin situation med utökade handelspartners och en vilja att öka sitt kapital, även om

⁸⁷ Vincent, Bernard. *Louis XVI*. France: Gallimard Folio Biographies. 2006 s.111.

⁸⁸ Bengtsson, Mattias & Norberg, Johan (red.). 2003, s. 65

affären fick ett dåligt resultat. Från statens sida ser vi istället för vidare ekonomiska reformer nödhjälp till invånarna i landet genom olika spannmålsförläggningar och arbetshus.

3.1 Slutsatser

Problemformuleringen för denna uppsats var vilka motiv och orsaker som låg bakom frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780. Frågeställningarna var: vilka ideologiska skäl var orsaken till reformerna? Vilka var effekterna under Gustav III:s tid?

Det tidigare nationella forskningsläget har omfattat antingen den agrara revolutionen *eller* fysiokratism som bidragande faktorer till utvecklingen. I uppsatsen har jag försökt att föra samman de två områdena och använda nya undersökningsmetoder. Den fria spannmålshandeln *tillsammans* med andra reformer var orsaken till och ett motiv för att liberalisera ekonomin. Slutsatsen hänger således ihop med flera av de tidigare redovisade arbetena, bland annat Lars Herlitzs arbete *Fysiokratism i svensk tappning 1767–1770* från 1974 där han nämner vikten av upplysningstidens influenser på den svenska nu mer liberaliserade ekonomin. Uppsatsen kompletterar även Karl Åmarks avhandling *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719 – 1830* från 1915 som tar upp frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780. Vad Åmark i direkt anslutning inte nämner är de bakomliggande ideologiska motiven, upplysningen och fysiokratism som bidragande faktorer till lagändringen.

Uppsatsen har koppling till det internationella forskningsläget. Fysiokratismen som idé påverkade även det svenska jordbruket under 1770-talet, något som tidigare inte undersökts i någon högre grad. Uppsatsen utgår från två olika aktörer inom ekonomin, staten och individen, för att undersöka förändringen. Den teoretiska utgångspunkten blir då funktionalism som grundar sig i fasta institutioner men även söker se förändringen och förhållandet mellan de två.

Frisläppandet av spannmålshandeln 1775 och 1780 var i led med upplysningens ideal om människan och en frihetlig ekonomi som mer konkret anammades av fysiokratism i spannmålshandeln och den agrara utvecklingen i Sverige. Det som är intressant är att reformen genomförs i tid av svält. Då tusentals människor i Sverige dog som en direkt följd av missväxt ansåg man utifrån statens håll att det fanns skäl att utöka snarare än inskränka reformen.

Några statistiska redovisningar kring böndernas konkreta monetära eller livsmedelssituation har inte redovisats. Men undersökningen ger dock underlag för en handlingsaxiomatisk diskussion. Lagen drogs inte tillbaka utan utökades snarare. Det är ett tydligt tecken på att den var nödvändig. Uppsatsen har tagit hänsyn till individers handling genom ett analysredskap, handlingsaxiom. Värdet inom ekonomin skapas genom subjektiv bedömning av en vara och dess avtagande marginalnytta.

Välståndsökning sker genom utökat material och oftast sker det genom att en individ sparar och sedan investerar sitt sparande i exempelvis ny teknologi. Därför kan ren statistisk vara missvisande då man inte ser en ökad handlingsförmåga för bönderna som något negativt när bönderna istället sparar mer spannmål för att kunna investera det vid ett senare skede.

Svaret på frågorna om vilka ideologiska skäl som utgjorde bakgrunden till reformen är upplysningens ideal, med en fysiokratisk jordbrukspolitik i botten. Vilka effekterna var under Gustav III:s tid visar undersökningen genom arkivmaterialets vittnesbörd om minskningen av kostnaden för spannmålsföreläggningarna under 1770-talet (se tabell 1.7) samtidigt som en ökning av privat skattejord ökar (se tabell 2.1). I samma veva kan marginalnyttan för spannmålet minska i samma takt som handlingsmöjligheterna ökar. Det sker även då bönderna under den senare delen av 1700-talet får mer självägande jord och fallande skattetryck (se kap.2.1.4 Bakgrund, jordbruket under 1700-talet). Liljencrantz och Gustav III frigjorde spannmålshandeln och incitamenten för ökad handel med flera aktörer gav en effekt för bonden, något som avspeglar sig i att fler bönder kan skaffa sig lönearbetare (se tabell 2.0). Med komplement från Wiking- Farias slutsats att större resurser gick till bonden istället för till skatter eller avgifter. Det gjorde att reformen bidrog med en positiv effekt för Sverige. Bondens arbetskraft skulle sedan vara samma arbetskraft som valde att flytta in till städerna då den industriella revolutionen verkligen slog igenom i Sverige.

Referenser/Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

Riksarkivet, Stockholm (Marieberg)

Handels- och Finansexpeditionen (äldre) 1773–1792

Spannmål A4 Vol.1

Originalförordningar 1602–1840 (30 november 1780 "Kongl. Maj:ts nådiga förordning,
Angående en fri spannmålshandel öfwer hela riket".)

Vol. 25

ÄK 580 Kommitterade riksråd ang. spannmålsbristen

Vol. 1-3

Vol. 1 1772

ÄK 581 Kommitterade ang. spannmålsbristens avhjälpande.

(3 volymer 1783–1790)

Vol.3 Spannmålscomissionen 1783–1790

Handels- och Finansexpeditionen (äldre).

B1, Registratur.

Vol. 2 (1774)

Föredragnings- och expeditiionslistor

Vol. 1 (1773–1792)

Skrivelser och promemorior till Kungl. Maj:t

Johan Liljencrantz samling

E 4655 1772-1798

Johan Liljencrantz samling

E 4663

Tryckta källor:

Historisk statistik för Sverige D. 3, Utrikeshandel 1732–1970 = Foreign trade 1732–1970, Statistiska centralbyrån (SCB), Örebro, 1972.

Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15,1742-1829=. [Del 8], Utdrag utur alla ifrån 1764 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwål ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna åttonde delen innehåller. Åttonde delen, til 1767 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, 1774. Tryckt på egen bekostnad, hos Henr. Foug, kongl. boktryckare., Foug, Stockholm, 1774*

Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15,1742-1829=. [Del 10], Utdrag utur alla ifrån den 19 augusti 1772 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwål ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på alla de publique handlingar och acter, som denna tionde delen innehåller. Tionde delen til 1776 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, 1781. Trykt på egen bekostnad hos Henr. Foug, ridd. af k.w.o. kongl. boktr., Foug, Stockholm, 1781*

Litteratur:

Abramovitz, Moses, *Tankar om tillväxt*, 2. uppl., SNS förl., Stockholm, 2003

Alvesson, Mats & Deetz, Stanley, *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000

Bengtsson, Mattias & Norberg, Johan (red.), *Frihetens klassiker: texter*, Timbro, Stockholm, 2003

Bouton, Cynthia A., 'Gendered behavior in subsistence riots: the French flour war of 1775', *Journal of social history* (Print)., 23(1990):4, s. 735-754

Börjesson, Mats, *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*, Studentlitteratur, Lund, 2003

Chydenius, Anders, *Källan till rikets vanmakt*, 1765

Chydenius, Anders, *Svar på K. Finska hushållningssälskapets prisfråga om det finska landtbrukets upphjälpande*, 1799

- Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.), *Svensk jordbruksstatistik 200 år*, Statistiska centralbyrån (SCB), Örebro, 1999
- Esping-Andersen, Gøsta, *The three worlds of welfare capitalism*, Polity, Cambridge, 1990
- Ferrand, Julie. EBSCOhost. *Mably and the liberalisation of the grain trade: An economically and socially inefficient policy*. 2013. <https://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=2&sid=ba2d962f-89c0-432d-bd3b-c1f31862a5dc%40sessionmgr4007&bdata=Jmxhbmc9c3Ymc2l0ZT1lZHMtbGl2ZQ%3d%3d#AN=92868025&db=edb> (Hämtad 2017-11-02)
- Herlitz, Lars, *Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770*, Göteborg, 1974
- Häglund, Axel & Häglund, Per, *När och närkar. En sockenhistorik*, [Komm. för en sockenbok om När], [Stånga], 1975
- Lagerqvist, Lars O., *Vad kostade det? priser och löner från medeltid till våra dagar*, 6., [rev.] uppl., Historiska media i samarbete med Kungl. Myntkabinettet, Lund, 2011
- Llombart, Vincent, Market for ideas and reception of physiocracy in Spain: some analytical and historical suggestions., *European Journal of the History of Economic Thought*, Routledge, 1995 (vol.2)
- Lönnroth, Johan, *Politisk ekonomi: svenska och internationella tanketraditioner*, Arbetarkultur, Stockholm, 1989
- Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, [4., uppdaterade och rev. uppl.], Norstedt, Stockholm, 2010
- Magnusson, Lars, *Merkantilism: ett ekonomiskt tänkande formuleras*, 1. uppl., SNS (Studieförb. Näringsliv och samhälle), Stockholm, 1999, s. 184–185
- Mansén, Elisabeth, *Sveriges historia. 1721–1830: [trädgårdskonst, ostindiefarare, naturaliekabinett, syre, upplysning, kritpipor, fred, tryckfrihet, mode, ordensmystik, kaffehus och salonger, brev och dagböcker, roddarmadamer, sexualsystemet, kakelugnar, teater, romantik]*, Norstedt, Stockholm, 2011
- Mises, Ludwig von, *Human action: a treatise on economics*, [Scholar's ed.], Ludwig von Mises institute, Auburn, Ala., 1998
- Månson, Per (red.), *Moderna samhällsteorier: traditioner, riktningar, teoretiker*, 9. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2015, s. 31
- Pålsson Syll, Lars, *Ekonomisk doktrinhistoria*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2011
- Vincent, Bernard. *Louis XVI*. France: Gallimard Folio Biographies. 2006
- Westrin, Th (red), *Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi: upplaga 16* Lee Luvua, Stockholm Nordisk familjeboks förlagsaktiebolag, 1912

Wiking- Faria, Pablo, *Freden, friköpen och järnplogarna: Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900*, institutionen för historiska studier, Göteborg universitet, Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2010, Göteborg, 2009

Winberg, Christer, *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen = [Population growth and proletarianization]: [the transformation of social structures in rural Sweden during the agrarian revolution]*, 2. uppl., Cavefors, Lund, 1977

Åmark, Karl, *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830*, Diss. Stockholm: Högsk., Stockholm, 1915,

Elektroniska artiklar:

Svenska Akademiens Ordbok. Faktori. 2017. <https://www.saob.se/artikel/?seek=Faktori&pz=6> (Hämtad 2017-10-27)

Nationalencyklopedin, faktori. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/faktori>. (Hämtad 2017-10-27)

Synonymer.se, faktori. <https://www.synonymer.se/sv-syn/faktori> (Hämtad 2017-10-27)

Svenska Akademiens Ordbok. Fysiokratism. 2017. <https://svenska.se/tre/?sok=Fysiokrati&pz=1> (Hämtad 2017-10-30)

Nationalencyklopedin, fysiokratism. <http://www.ne.se> (hämtad 2017-10-30)

Johan Liljencrants, Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/10255>, svenskt biografiskt lexikon (art av Kjell Kumlien), hämtad 2017-10-26.

Nationalencyklopedin,

sockenmagasin. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sockenmagasin> (hämtad 2017-11-15)

Nationalencyklopedin, upplyst despotism. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/upplyst-despotism> (hämtad 2017-11-16)

Wikisource. Sveriges Rikes Lag, Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734. Bygninga Balk. 2016. <https://sv.wikisource.org/wiki/Byggningsbalken> (Hämtad 2017-11-17)

